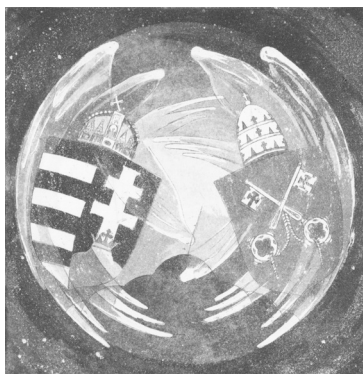

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS III, FASC. I

BUDAPEST ♦ RÓMA

2021

Az Apostoli Szentszék és Trianon
egyházkormányzati következményei

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS III, FASC. I

THE HOLY SEE AND THE
CONSEQUENCES OF TRIANON
IN THE CHURCH ADMINISTRATION

KRISZTINA TÓTH

BUDAPEST ♦ ROME

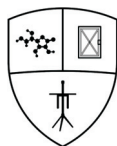
2021

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS III, FASC. I

AZ APOSTOLI SZENTSZÉK ÉS
TRIANON EGYHÁZKORMÁNYZATI
KÖVETKEZMÉNYEI

TÓTH KRISZTINA

BUDAPEST • RÓMA

2021

Bibliotheca Historiae Ecclesasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series I: Collectanea Vaticana Hungariae

Kiadja a MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
Published by the MTA-PPKE Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute
(ELKH)

Előadások a Fraknói Nyári Akadémián 4.

Sorozatszerkesztő - *Moderator*
TUSOR PÉTER

Készült a Fraknói Kutatócsoportban
az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával

<http://institutumfraknoi.hu>

© TÓTH KRISZTINA, 2021

ISBN 978-963-508-964-2
ISSN 2732-3374

Felelős kiadó - *Publisher responsible*
a Gondolat Kiadó igazgatója
the Director of "Gondolat" Publishing House
Szerkesztette, szedte és tördelte - *Typography*
a *Typographia Historica*
Olvasószerkesztő - *Corrector*: Sági György
Borítóillusztráció - *Coverillustration*: Xantus Géza
Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*
a Gondolat Kiadó - *the "Gondolat" Publishing House*

Száz évvel ezelőtt 1920. június 4-én a versaillesi Grand Trianon palotában Benárd Ágost népjóléti és munkaügyi miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a magyar kormány megbízásából aláírták az I. világháborút lezáró békét.¹ Ennek következtében a Magyar Királyság területének kétharmada, népességének több mint fele került a határok másik oldalára. A békeszerződésnek hosszú távú következményei a katolikus egyházszervezeten is éreztették hatásukat, hiszen – amennyiben a zágrábi egyháztartományt is beleszámoljuk – a korábbi huszonkilenc egyházmegyéből, illetve főegyházmegyéből mindössze négy maradt teljes egészében Magyarországon.² A plébániákkal, hívekkel együtt az egyháznak számos intézménye, iskolái, birtokai, alapítványai is külföldre kerültek. Az anyagi és emberi erőforrások nem arányosan oszlottak el a szelt egyházmegyékben és az utódállamok nemzetiségi és egyházpolitikája is rányomta a bélyegét mind a katolikus oktatásra mind a pasztorációra, mind pedig az egyházkormányzásra. Mindemellett a cseheknel a huszitizmus hagyománya, nemzeti egyház létrehozásának majd elterjesztésének szándéka volt fenyegető, román és szerb részről pedig az ortodoxia túlsúlya.³ Ehhez hozzájött, hogy a Ferenc Józseffel

¹ Életükről, karrierútjukról részletesen lásd: VIZI LÁSZLÓ TAMÁS, *A trianoni békeszerződés magyar aláírói: Dr. Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd*, Közép-európai arcképcsarnok. 20 század (szerk. Lukács István–Majoros István), Budapest 2018, 405.

² Vö. GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997, 41. Ezek az esztergomi egyháztartományból Veszprém, Vác, Székesfehérvár, az egri egyháztartományból Eger.

³ A csehszlovák nemzeti egyházzól korabeli leírás: FERENCZ JÓZSEF, *A csehszlovák nemzeti egyház*, Keresztény Magvető 67 (1935) I, 36–41. Az új egyház Felvidéken (szepesi egyházmegye, Oszada) felállított első plébániájával kapcsolatos aggodalmait a magyar szentszéki követ 1926. május 16-án írta meg az Apostoli Szentszéknek (ASRS AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1926, pos. 74, fasc. 75, fol. 23^r). Az újonnan kinevezett plébános exkommunikációjáról ekkor már egy hónapja levelezés folyt. Lásd: uo. a hivatkozott positiót. Romániában az 1923-as alkotmány 22. §-a az ortodox egyházat jelölte meg uralkodó egyházként és a görög katolikussal együtt román egyházként. Vö. *Románia 1923. évi alkotmánya*, Magyar Kisebbség 1 (1995) 2, 81–117. (Online elérhető: <https://epa.oszk.hu/02100/02169/00002/m950207.html>). A Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban a vallási megoszláshoz lásd: GÁBRITY MOLNÁR IRÉN, *A nemzeti és vallási tudat egybefonódása a Délvidéken*, Kisebbségkutatás 6 (1997) 3, 286, 289–290; IGOR SALMIĆ, “Oriente e Occidente si toccano ancora, ma non si confondono”. *Relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia alla luce delle*

megkötött 1855-ös birodalmi konkordátum az utódállamokra nem volt érvényes, tehát állam és egyház viszonyában sok kérdés tisztázatlan volt mind Magyarországon mind pedig a környező államokban.⁴

Nem sokkal a békeszerződés aláírása után az Apostoli Szentszék megígérte az 1920 júliusában Rómába látogató Csernoch János prímásnak, hogy a békeszerződés ratifikációját követő hat hónapban nem kezd tárgyalásokat az egyházmegyei határok új beosztásáról, továbbá, hogy az érdekelt felek meghallgatása nélkül nem fog döntést hozni.⁵ Az ígéretet betartva a Szentszék valóban elodázta a végleges döntést az elcsatolt területek egyházkormányzatáról és a későbbiek során a legtöbb változtatás kánonilag ideiglenes jellegű volt: nem új egyházmegyéket, hanem apostoli kormányzóságokat hoztak létre. Ez azt jelenti, hogy a pápa ideiglenesen nyomós okból magának tartja fenn egy adott egyházmegye, vagy jelen esetben egyházmegyerész kormányzását és élére apostoli kormányzóként egy arra érdemesnek tartott papot – fontosabb helyeken címzetes püspököt – állít.⁶ Ebből adódóan az érsekségek joghatóságát sem számolták fel egyhamar, kánonilag nem szakították ki az elcsatolt részeket

trattative concordatarie (1918–1939), Il Papato e le chiese locali. Studi – The Papacy and the Local Churches. Studies, Sette Città 2014, 560.

⁴ Az erről szóló okfejtést a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1921. november 8-ai ülésének előkészítő füzetében olvashatjuk. A lényeg, hogy a szerződő felek egyiké megszűnt létezni, így maga a szerződés is semmis. A tanácskozásnak arról kellett megállapodni – a magyar királyi főkegyúri jog megszűntének esetleges kijelentése mellett –, hogy ezt közölje-e és ha igen, milyen formában a következő konzisztórium. A bíborosok véleménye az volt, hogy közölje, és nem csak az osztrák birodalmi konkordátum, hanem a korábbi német konkordátum megszűnését is. Vö. ASRS Rapp. Sess. 1921, Sessione 1243, Stampa 1085.

⁵ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I* (szerk. Beke Margit) (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII), München–Budapest 1992, 59–60. XV. Benedek pápa már 1919 szeptemberében is megígérte, hogy csak az érintettek meghallgatásával fog döntést hozni az egyházmegyei határokkal kapcsolatban és csak olyan intézkedéseket fog hozni, amelyet a vallás legfőbb érdeke és a hívek java megkíván. Vö. ASRS AA.EE.SS., Austria–Ungheria, Anno 1918–1920, pos. 1340, fasc. 534, fol. 32v–33v; TÓTH KRISZTINA, *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása*, Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015 (szerk. Fejérdy András), Budapest–Róma 2015, 88.

⁶ Bővebben lásd: BÁNK JÓZSEF, *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958, 87; KÉRÉSZY ZOLTÁN, *Katolikus egyházi jog. A Codex Iuris Canonici alapján III*, Pécs 1927, 634. Többek között apostoli adminisztrátort nevez(het)ett ki a pápa, ha az országhatárok meg-

azokból az egyházmegyékből ahová tartoztak, tehát az alapvető egyházi struktúra hosszú ideig megmaradt, az apostoli kormányzóságok felett a joghatóságot – a szentszéki dikasztériumokon keresztül – közvetlenül a pápa gyakorolta.

Bár magyarként jól esik arra gondolnunk, hogy az Apostoli Szent-szék a magyar érdekek védelmében nem változtatott sokáig a határokon átnyúló egyházmegyék határain, a forrásokból sokkal inkább egy átfogó törekvést látunk arra, hogy a Szentszék megfelelően biztosítsa a különféle nemzetiségű hívek lelki ellátását és az egyházi vagyon kielégítő kezelését, elkerülve annak szekularizációját. Amennyiben ugyanis az egyházmegyéket egyből a határok mentén húzta volna meg, akkor kockáztatta volna a határokon átnyúló, önálló egyházmegyének nem eléggé nagy, önma-gukban kellő dotálással nem rendelkező területek lelkipásztori gondozását és vagyonának lefoglalását, továbbá a magát sértettnek érző fél, kormány katolikus egyház iránti jóindulatát, ami különösen azért volt fontos, mivel nem voltak érvényes megállapodások állam és egyház viszonyát illetően az utódállamokkal. Mivel nagyon kevés volt azoknak az egyházmegyék-nek a száma, amelyeket nem érintett területében Trianon, egy egységes rendezés a határok mentén az egyházi struktúra teljes átalakítását kívánta volna meg, amit nem lehetett egyik napról a másikra megvalósítani. Mint a gyakorlat mutatja, egy-egy országgal a tárgyalások is több mint tíz évig elhúzódhattak és még akkor sem feltétlenül vezettek teljes mértékben mindenki számára kielégítő eredményre.⁷

változása következtében az egyházmegye egy része más állam területére esett, vagy ha a Szentszék nem tudott az illetékes kormánnyal a püspöki szék betöltéséről megegyezni.

⁷ Csehszlovákiával 1927-ben kötött az Apostoli Szentszék *modus vivendit*, de az egyházmegyék határok mentén történő rendezésére csak 1937-ben került sor, amihez számos vaskos aktán, tárgyaláson keresztül vezetett az út. Romániával 1927-ben sikerült egyezsége juttatni, a konkordátumot 1929-ben ratifikálták. Ausztriával 1933-ban kötött XI. Pius konkordátumot. Végül Jugoszláviával 1935-re vezettek eredményre a tárgyalások, azonban a konkordátumot a szerb szenátus nem ratifikálta. Az egyezményekről újabban: RÁCZ KÁLMÁN, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja (1919–1938)*, PhD értekezés, ELTE, Budapest 2009, 144–153; MARTON JÓZSEF, *A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben*, Erdélyi Múzeum 57 (1995) 1–2, 50–59; SAS PÉTER, *Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között*, Egyháztörténeti Szemle 4 (2003) 1, 80–89; MARCHUT RÉKA, *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*, Pro Minoritate 2014 (Tél) 150–169; *60 Jahre österreichisches Konkordat* (hrsg. von Hans Paarhammer–Franz Pototschnig–Alfred

Az utódállamok a püspökök kinevezésébe is szerettek volna beleszólni:⁸ az általában ideiglenesen kinevezett apostoli adminisztrátorokéba ezt sokkal kevésbé teheték meg, hiszen semmilyen jogalapjuk, korábbi jogszokás nem volt rá. Az Apostoli Szentszék természetesen udvariasságból és egyházpolitikai érdekből megérdeklődhetette tőlük, hogy van-e a jelölt ellen politikai kifogásuk,⁹ és az is előfordult, hogy az egyes kormányok e kérdés hiányában is kifejezték nemtetszésüket egy-egy általuk politikai okokból nem megfelelőnek tartott apostoli adminisztrátor kinevezése ellen.¹⁰ Ezt Rómában mérlegelték, és ha a helyi és globális egyházpolitikai érdekek azt kívánták, akkor eltekinthettek a jelölt kinevezésétől.

Mindemellett az ellenséges szerb csapatokat csak 1921 augusztusában, a békeszerződés ratifikációja után vonták ki Magyarországról, a határmegállapító bizottságok pedig 1925-ig folytatták munkájukat,¹¹ így – ahogy

Rinnerthaler), München 1994; STEFAN SCHIMA, *Überschützt von Freund und Feind? Das österreichische Konkordat 1933/34, Österreich 1933–1938. Interdisziplinäre Annäherungen an das Dollfuß-/Schuschnigg-Regime* (hrsg. von Ilse Reiter-Zatlouk–Christiane Rothländer–Pia Schölnberger), Wien 2012, 42–57; SIEGFRIED HÖFINGER, *Die Genese des österreichischen Konkordats von 1933/34. Eine Studie zur Entwicklung der Staat-Kirche-Beziehungen in Österreich*, Hamburg 2014; SALMIĆ, “Oriente e Occidente si toccano ancora, ma non si confondono”. *Relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia alla luce delle trattative concordatarie (1918–1939)*, i.m.

⁸ Az Apostoli Szentszék elképzeléséhez arról, hogy a világi hatalom milyen mértékben szólhat bele a püspökök kinevezésébe lásd: ASRS Rapp. Sess. 1922, Sessione 1255; TÓTH KRISZTINA, *A főkegyúri jog a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendáján 1920 körül*, Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedele Tamás) (CVH I/15), Budapest 2017, 337–360, 349–351.

⁹ Például a belgrádi kormány Budanović bácskai apostoli adminisztrátora, illetve Raffaele Rodić bánáti apostoli adminisztrátor kinevezésével szemben nem támasztott politikai ellenvetést 1922-ben: AAV Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 10, fol. 58, 59, 60–61. (Vö. *Archivio della nunziatura apostolica in Jugoslavia. Indice 1209*, a cura di Massimiliano Valente, Città del Vaticano 2005). 2020. március elején végzett kutatásom során a dobozt hiába kértem ki, azt a tájékoztatást kaptam, hogy anyaga teljes egészében zárolt.

¹⁰ Például Paul Jantausch megtörtént kinevezése ellen 1922. június 6-án tiltakozott Csehszlovákia szentszéki követe – az államtitkár távollétében – Borgongini Ducánál. Vö. ASRS AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1921–1937, pos. 8, fasc. 9, fol. 56r–57v. Borgongini Duca feljegyzése.

¹¹ Vö. SUBA JÁNOS, *Magyarország batárának kitzúése és felmérése 1921–1925 között* (Honvéd tudósok 39), Budapest 1999; BACSA GÁBOR, *A trianoni magyar-szerb-borvát-szloven batár*

Sopron és a környező települések esete mutatja – előfordulhatott volna, hogy az egyházmegye-határokat rövid időn belül ismét át kellett volna írni. Érthető tehát a kivárás, a határrendezés késleltetése és a háttérben meghúzódó tárgyalások.¹²

Hogyan alakult tehát az egyházmegyék helyzete közvetlenül a trianoni békeszerződés után? Hogyan rendezte az Apostoli Szentszék ideiglenesen ezek kormányzását? Jelen írásomban ezekre a kérdésekre keresem a választ vatikáni levéltári források segítségével kibővítve a korábban a témában író szerzők észrevételeit, állításait, helyenként rámutatva a mélyebb összefüggésekre is. Előljáróban fontosnak tartom megjegyezni, hogy tanulmányom megírásának célja nem egy minden részletre kiterjedő ismertetés megírása, vagy a Trianonnal kapcsolatban eddig publikált szakirodalom teljes körű felvonultatása, hanem egy átfogó kép megrajzolása, méltó megemlékezés a száz évvel ezelőtt történekekről és annak következményeiről, hatásáról a katolikus egyházszervezetre. A lábjegyzetekben hozott szentszéki levéltári forrásokkal pedig támpontot, kiindulópontot szeretnék adni a további, részletekbe menő kutatásokhoz.¹³

megállapításával kapcsolatos eljárás, Zalai Múzeum 7 (1997) 169–176; Uő, *A magyar-jugoszláv (S.H.S.) batár megállapítása és kitűzése. (A trianoni szerződés szerint). 1921–1924*, Budapest 1998; SUBA JÁNOS, *Egy batármegállapító bizottság anatómiája. A magyar–csehszláv batármegállapító bizottság szervezete 1921–1925, „... ahol a határ elválaszt.”* Trianon és következményei a Kárpát-medencében (szerk. Pásztor Cecília), Balassagyarmat–Várpalota 2002, 192–224.

¹² Utóbbira lásd például, hogy Romániával kötendő konkordátum tervezetét már 1921-ben is többször tárgyalta a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja. Vö. ASRS Rapp. Sess. 1921. Sessione 1239 és Sessione 1242. A Szerb–Horvát–Szlovén királysággal, majd Jugoszláviával több mint egy évtizedig folytatódtak a konkordátum tárgyalások. Pellegrinetti egyenesen azt állította egy Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak küldött 1935. március 27-ei levelében, hogy nincs még egy olyan ország, amellyel olyan hosszasan tárgyalt volna a Szentszék konkordátum megkötéséhez, mint Jugoszlávia. Leveléből idéz: SALMIĆ, *“Oriente e Occidente si toccano ancora, ma non si confondono”. Relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia alla luce delle trattative concordatarie (1918–1939)*, 558.

¹³ E kötetben a világi egyházkormányzat változásaira és az Apostoli Szentszék ezzel kapcsolatos állásfoglalására, taktikájára koncentrálok, mivel a járványhelyzet nem tette lehetővé, hogy Rómában Trianon és a szerzetesrendek témakörben is teljes körű feltárást végezzek, így ez utóbbi további alapos kutatást követően egy következő tanulmány tárgyát képezheti. Egy ismeretterjesztő írásomban már röviden foglalkoztam a jelen tanulmányomban tárgyalt kérdéssel: *Trianon egyházkormányzati következményei* (online elérhető: <https://kerdemtudasbazis.hu/19742-2/>). Az abban közölt tételmondatokat nem tarotam szükségesnek

I. A TELJESEN KÜLFÖLDRE KERÜLT EGYHÁZMEGYÉK

Mint a fentiekben vázoltam, az egyházszerkezeti beosztásban döntő változás általában az utódállamokkal egyezségek megkötése után következett be. Ennél korábban csak azoknak az egyházmegyéknek egy részénél, amelyek teljes egészükben külföldre kerültek. Az esztergomi érseki tartományból ilyenek voltak a nyitrai és a besztercebányai egyházmegye, melyeknél a csehszlovák kormány kijelentette, hogy a magyar püspökök visszatérését nem fogják megengedni.¹⁴

Batthyány Vilmos gróf nyitrai püspököt és Radnai Farkas besztercebányai püspököt 1919 márciusában kiutasították Csehszlovákia területéről és áttették a határon. Mindössze 5000 koronát vihettek magukkal, s ahogy Rott Nándor veszprémi, és Hanauer Árpád István kinevezett váci püspökök 1919. szeptember 3-ai, és Csernoch János esztergomi érsek 1919. szeptember 7-én XV. Benedek pápához írt memorandumából kitetszik, ezt követően nem részesedtek a javadalom jövedelméből. Batthyány püspök családi vagyonából élt, Budapesten két szobás lakást bérelt és ebédjét szerzetesnővérektől, a budapesti angolkisasszonyoktól kapta.¹⁵ A vallásalpból nem igényelt támogatást.¹⁶ Radnai püspök, aki mindössze két kézításkával érkezett meg Magyarországra,¹⁷ Rott Nándor sümegi nyaralójában talált

átfogalmazni: erre minden esetben külön nem hivatkozok. Most a témát kibővítve, vatikáni levéltári forrásokból nyert információkkal jelentős mértékben kiegészítve adom közre.

¹⁴ SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975, 18.

¹⁵ Csernoch János memoranduma: ASRS AA.EE.SS., Austria-Ungheria, Anno 1918–1920, pos. 1340. fasc. 534, fol. 6r–12v, 11v, 12r. A veszprémi és váci püspök memorandumát ADRIÁNYI GÁBOR közölte: *Documenta Vaticana. Historiam autonomiae catholicae in Hungaria illustrantia. Vatikáni okmányok a magyar katolikus autonómiáról 1891–1920*, Budapest 2011, 458–461, 460. Lásd még: Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nuncius levele Pietro Gasparinak: ASRS AA.EE.SS., Ungheria, Anno 1923–1939, pos. 17, fasc. 24. fol. 17v.

¹⁶ Arról, hogy nem részesült vallásalap támogatásban lásd: MNL OL K 753, 2. csomó, 1923. május 15. (161. ülés), fol. 110, 5. pont, 6–7.

¹⁷ ADRIÁNYI, *Documenta Vaticana*, 460.

menedéket – 1921-ben már biztosan ott találjuk –,¹⁸ és a vallásalaptól kapott kisebb kölcsönöket.¹⁹

Batthyány 1918 decemberében írta meg először lemondó levelét a püspökségről Persián Ádám kormánybiztos²⁰ rábeszélésére, aki december 10-én látogatta meg arra hivatkozva, hogy a bécsi nunciussal, Valfrè di Bonzóval²¹ egyeztetve jutottak arra a megállapításra, hogy a felvidéki püspököknek be kellene nyújtaniuk a lemondásukat, mivel nemzeti és egyházi szempontból is ez lenne kívánatos. A Szentszék szempontjából azért lenne fontos, hogy ne cseh nacionalista, esetleg huszita érzelmű püspököket kelljen odaültetniük, a magyar kormány szempontjából pedig, hogy a magyarsággal szimpatizáló tót püspököket nevezzenek ki helyettük.²² Ez a lemondólevelével nem jutott el a bécsi nunciushoz, azonban 1919 februárjában – mikor Batthyány személyesen felkereste – tudomására jutott²³ és 1919. március 25-ei jelentésében röviden vázolta is a történeteket. Azt állította, hogy mindössze egyetlen alkalommal egypár szót váltottak személyesen

¹⁸ Vö. MNL OL K 27, 1921. évi február 16-ai minisztertanácsi jegyzőkönyv, 29. pont, fol. 58–59.

¹⁹ Például: a magyar vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő és azok kezelését ellenőrző időleges bizottság 1920. április 25-ei ülésén a vallás- és közoktatásügyi miniszter jelentette, hogy 50 ezer korona rendkívüli segílyt utalt ki Radnainak az 1919/20. évi költségvetési jövedelmi felesleg terhére, melyhez az ellenőrző bizottság utólagos jóváhagyását adta. A következő években is rendre szóba került a támogatása: szintén 50 ezer korona kiutalásáról döntöttek 1921. február 3-án, 300 ezer koronáról 1922. október 26-án és 200 ezer koronáról 1923. február 12-én. 1923. október 1-jétől pedig havonta 10 mázsa búzának megfelelő értéket kapott visszatérítendő kölcsönként. Vö. MNL OL K 753, 1. csomó, 1920. április 15 (141. ülés), fol. 648, 2. pont, 3–4; 1921. február 3. (145. ülés), fol. 652, 17. pont; 2. csomó, 1922. október 26. (156. ülés), fol. 106, 46. pont, 61; 2. csomó, 1923. február 12. (158. ülés), fol. 107, 7. pont, 12; 2. csomó, 1923. november 16 (166. ülés), fol. 115, 13. pont, 11.

²⁰ Visszaemlékezéseit TENGELY ADRIENN publikálta: *Kereszt és forradalom. Persián Ádám katolikus egyháziügyi kormánybiztos emlékirata*, Budapest 2019.

²¹ 1916-tól 1920-ig volt bécsi apostoli nuncius. Vö. ELISABETH KOVÁCS, *Österreich-Ungarn aus der Sicht des Vatikans: die Instruktion für den Apostolischen Nuntius in Wien, Teodoro Valfrè di Bonzo, vom Sommer 1916*, Archivum Historiae Pontificiae 33 (1995) 275–298, 275. 298.

²² Batthyány érsek részletesen felidézte a történeteket: *Batthyány érsek kiballgatása a Persián-Malcsiner-perben. Izgalmas jelenetek a mai tárgyaláson*, Az Est 12 (1921) 228, 5. Lásd még: TENGELY ADRIENN, *A magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger 2011, 143; *Uő, Kereszt és forradalom*, 76–79; RÁCZ, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja (1919–1938)*, 43.

²³ *Batthyány érsek kiballgatása a Persián-Malcsiner-perben*, 5.

Persiánnal és nem bízta meg Batthyány lemondatásával.²⁴ A püspök 1919 tavaszán is benyújtotta lemondását, amit a pápa 1920 decemberében fogadott el.²⁵ Radnai Farkas kiutasítását követően szintén felajánlotta a pápának lemondását, azonban kérte rangjához méltó ellátásának biztosítását, illetve kijelentette, hogy igényt tart a püspökség visszatartott jövedelmére és a rezidenciájában található, valamint cseh katonák által elhurcolt magántulajdonára. A pápa e lemondást is elfogadta és 1920 decemberében mindkét korábbi megyéspüspököt címzetes érsekké nevezte ki.²⁶

Évjáradékukról, az őket kényszerításvollétükben visszamenőleg megillető jövedelemről és személyes tulajdonuk visszaadásáról az Apostoli Szentszék a csehszlovák kormánnyal tárgyalva igyekezett gondoskodni. A két püspök jogos igényeinek kielégítésére Pietro Gasparri bíboros államtitkár a kormánytól kért biztosítékokat az új nyitrai és besztercebányai püspököket – Karol Kmeťkot és Marián Blahát²⁷ – megerősítő december 16-ai konzisztórium előtt, ellenkező esetben a *praeconisatio*juk elnapolását helyezte kilátásba. Mivel ez december 15-éig nem érkezett meg, a csehszlovák szentszéki követ vállalt rá írásbeli kezességét.²⁸

Az Apostoli Szentszék Batthyány Vilmos és Radnai Farkas megélhetését azzal is szerette volna biztosítani, hogy másik egyházi javadalmat juttat nekik, amely pozícióban aktívan szolgálhatják tovább az egyház javát. Nevük tehát több egyházi javadalom betöltésénél is felmerült. 1922 szeptemberében, amikor Klebelsberg szóba hozta Lorenzo Schioppa bu-

²⁴ ASRS AA.EE.SS., Austria-Ungheria, Anno 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. fol. 77r.

²⁵ AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 5, fasc. 7.13.1, fol. 676rv.

²⁶ A két püspök, majd címzetes érsek lemondásával, valamint járandóságával és nyugdíjával kapcsolatban lásd: SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 21–23; ASRS AA.EE.SS., Austria-Ungheria, Anno 1920–1939, pos. 803, fasc. 10–11; AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 5, fasc. 7.13; AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 16; AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 11, fasc. 6.15.

²⁷ RÁCZ, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja (1919–1938)*, 94.

²⁸ Vö. SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 23; MNL OL K 63, 296. csomó, 1922, 34. tétel. Itt több kapcsolódó dokumentum is található. A fentire különösen: Somssich 1920. december 14-ei 4341. számú és 1920. december 16-ai 4373. számú számjeltáviratai Csáky Imre külügyminiszternek, Kánya Kálmán rendkívüli követ és meghatalmazott miniszternek és a külügyminisztérium Politikai Osztályának. A gyakorlatban a rendezés még évekig elhúzódott.

dapesti apostoli nunciusnak²⁹ a kalocsai érseki szék várható megüresedését és az erről szóló, Pietro Gasparriak írt jelentésben vázolta a nuncius az elképzelését, Zichyt ajánlotta az érseki székbe, míg az így megüresedő Pécsre Radnait vagy Batthyányt.³⁰ Az utóbbinak a kalocsai érseki szék betöltésekor is felmerült a neve: a kormányzó ugyanis – amennyiben nem Prohász-kára esik a Szentszék választása – szívesen látta volna Kalocsára történő kinevezését.³¹

A magyar kormány azonban ódzkodott határon túli székhellyel rendelkező püspököknek határon belüli székhellyel rendelkező püspökségre történő kinevezésétől, mivel attól tartottak, hogy ezzel precedenst teremtenének és a többi határon kívül maradt püspök is elhagyva székhelyét inkább e megoldást választaná. Ezt már Várady Lipót Árpád halála után tartott tanácskozásukon, 1923-ban megfogalmazta Bethlen István miniszterelnök, Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter és Daruváry Géza külügyminiszter,³² majd az 1925. július 9-ei minisztertanácsi értekezleten szintén szóba került, ahol a miniszterek álláspontja változatlan volt. A külügyminisztérium a vatikáni követség útján is kérte az Apostoli Szentszékét, hogy tekintsenek el a szomszédos országokból elmenekült vagy elüldözött egyháziak magyarországi kinevezésétől.³³

²⁹ 1920-tól 1925-ig volt budapesti apostoli nuncius. Bővebben lásd: TÓTH KRISZTINA–TUSOR PÉTER, *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)* (Collectanea Vaticana Hungariae [CVH] I/14), Budapest–Róma 2016, XLVII.

³⁰ ASRS AA.EE.SS., Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13, fasc. 21, fol. 35r. A nuncius 1922. szeptember 18-ai Pietro Gasparriak írt levele. Lásd még: TÓTH KRISZTINA, *Az Apostoli Szentszéknek és magyarországi diplomáciai képviselőjének elképzelése a pécsi püspöki szék betöltéséről 1922–1923-ban*, Egyháztörténeti Szemle 21 (2020) 2, 74.

³¹ ASRS AA.EE.SS., Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13, fasc. 21, fol. 83r–84v. Lorenzo Schioppa nuncius 1923. május 3-ai jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. Lásd még: TÓTH KRISZTINA, *Probászka Ottokár jelöltsége a kalocsai érseki székre. A püspököknevezések gyakorlatának próbája a király nélküli királyságban vatikáni levéltári források alapján*, Prohászka-tanulmányok 2015–2017 (szerk. Mózes Gergely), Székesfehérvár 2017, 320–355, 346.

³² CSIZMADIA ANDOR, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966, 278–279; SALACZ GÁBOR, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XVI), Budapest 2002, 44–45.

³³ MNL OL K 105, 35. csomó, M6/3, 1925, fol. 2–23. Arról, hogy a külügyminisztérium már intézkedett: fol. 18.

Végül a két címzetes érsek neve felvetődött a kalocsai nagypréposti stallum 1923. március 4-ei megüresedését követően is.³⁴ Közülük Schioppa nuncius Batthyányt tartotta inkább rászorulónak.³⁵ A pápa hajlott is a kinevezésére,³⁶ viszont a főpap a felajánlott tisztséget – ugyanabban a káptalanban ahol azt remélte, hogy érsek lehet –, nem fogadta el.³⁷

Szintén az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott a munkácsi egyházmegye, melyet a trianoni határ három részre szelt, Magyarországon mindössze egyetlen parókiát hagyva. A főpásztor, Papp Antal – amíg a politikai helyzet azt lehetővé tette – Ungváron maradt.³⁸

Az egri érseki tartományból Szepes került teljesen külföldre, Csehszlovákiába. Mivel a püspökség nem sokkal korábban ürült meg, 1919. márciusában Párvy Sándor ugyanis Budapesten elhunyt, és még nem neveztek ki új püspököt, így a konfliktusok minimalizálása érdekében elkerülhetetlen volt a Szentszék számára a csehszlovák kormánynak megfelelő püspököt ültetni a helyére. Ez a mindkét fél számára alkalmas személy Jan Vojtaššák lett. Bár maga az egyházmegye külföldre került, a püspökségnek 1657 katasztrális hold területe Magyarországon maradt, amelyet a magyar állam miniszteri biztos útján kezelt.³⁹

³⁴ ASRS AA.EE.SS., Ungheria, Anno 1923–1939, pos. 17, fasc. 24, fol. 9r–11r.

³⁵ ASRS AA.EE.SS., Ungheria, Anno 1923–1939, pos. 17, fasc. 24, f. 17rv. Lorenzo Schioppa nuncius 1923. június 22-ei levele Pietro Gasparrinak.

³⁶ AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.4, f. 205rv. Pietro Gasparri 1923. július 5-ei levele Lorenzo Schioppa nunciának.

³⁷ AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.4, f. 203r. Batthyány Vilmos 1923. július 18-ai udvarias, magyarázatot nem tartalmazó elutasító levele.

³⁸ Vö. GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon*, 49; SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 25–27. Papp Antal új megbízásával a következő fejezetben foglalkozok, mivel a kérdés szorosan kapcsolódik a Magyarországon maradt eperjesi plébániák sorsához.

³⁹ SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 13, 18; RÁCZ, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja (1919–1938)*, 84, 96, 188; CSÍKY BALÁZS, *Szerédi Jusztinián, Magyarország bercegprímása* (szerkesztette, lektorálta és sajtó alá rendezte: Tóth Krisztina) (Collectanea Studiorum et Textuum [CST] I/3, Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések), Budapest 2018, 203. Vojtaššák püspök 1924. december 4-én Schioppa nuncius közbenjárását is kérte, hogy folytasson tárgyalásokat, hogy oldják fel a vagyoni zárlat alól az egyházmegye magyarországi javait. AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 13, fasc. 12, fol. 241rv.

Hasonlóan külföldre, Romániába került a kalocsai érseki tartományból az erdélyi püspökség, amelynek élén azonban nem történt változás: a székely származású gróf Mailáth Gusztáv Károly maradt a megyéspüspök egészen 1938-as betegség miatti lemondásáig.⁴⁰ A nemzeti liturgia ügyének lelkes szószólója volt⁴¹ és miután 1921. március 19-én letette a kötelező román állameskü, a román szenátusban is védte a magyarok érdekeit. Védelmére kelt az egyházi iskolákban az anyanyelv szabad használatának,⁴² az Árpád házi szentek tiszteletét – mint évszázadok óta fennálló hagyományt – támogatta, ahogy a római katolikus státus autonómiáját is, illetve jelentős törekvése volt a nemzetiségi béke előmozdítása. A katolikusok érdekeit határozottan képviselte: az egyházat ért sérelmeket az 1924. november 13-ai, a román szenátusban elmondott beszédében részletezte. Ebben szerepelt például, hogy az agrártörvény megfosztotta a katolikus egyház intézményeit létalapjuktól és azokért nem kárpótolták őket, a katolikus iskolák korábban rendszeresen járó államsegélyét megvonták, s megtiltották, hogy a hívek azt önkéntes adózással pótolják, az állam nem

⁴⁰ FERENCZI SÁNDOR, *Agyulaférvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*, Budapest–Kolozsvár 2009, 332–333; AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 57, fasc. 5, fol. 596r; 597v. Lásd még: BIRÓ VENCEL, *Székelyi Gr. Mailáth G. Károly*, Kolozsvár 1940; MARTON JÓZSEF, *Egyháztörténeti adalékok a gyulaférvári egyházmegye történetéhez*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 21 (2009) 1–4, 167–180, 179.

⁴¹ Sikertült elérnie, hogy a Ritus Kongregáció 1929. május 22-én erdélyi használatra elrendelte egy magyar nyelvű Appendix összeállítását a rituáléhoz. Mailáth az esztergomi rituálét fordíttatta le erre a célra, amelyet a kongregáció kisebb módosításokkal jóvá is hagyott. Azonban az engedélyt később a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja visszavonta. (Utóbbi 1931 szeptemberében kérte ki Angelo Maria Dolci bukaresti apostoli nuncius Appendixszel kapcsolatos véleményét: AAV Arch. Nunz. Romania, busta 20, fasc. 61, fol. 128–137.) Vö. M.L., *Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök*, Szolgálat 1 (1972) 13, 66.

⁴² Erre most szentszéki levéltári kutatásaim nyomán egy példát szeretnék felhozni. A Pápai Államtitkárság történeti levéltárának Romania fasciculusai között megtalálható Mailáth püspök 1925. május 1-én kelt levele, amelyben az 1925-ös román magániskolai törvénytervezet általi sérelmeket vázolta. Többek között megjegyezte, hogy az nem tűr semmilyen konfessionális iskolát, beleértve a szerzetesi iskolákat, akik olyan ordináriustól vagy szervezettől függenek, aminek a vezetői külföldön élnek. Ráadásul azok a szerzetesek, akik taníthatnak, csak románul tehetik, tekintet nélkül a tanulók nemzetiségére. Ez oda vezet, hogy a magyar szülők protestáns iskolákba kénytelenek beírni a gyermekeket, ha szeretnék megőrizni az anyanyelvüket. Vö. ASRS AA.EE.SS., Romania, Anno 1923–1939, pos. 46, fasc. 42, fol. 68r–69v.

teljesítette patronátusi kötelezettségeit és az anyanyelv szabad használatát is korlátozták mind az iskolákban mind a közéletben.⁴³

Ezekon kívül az egész gyulafehérvár–fogarasi érseki tartomány Romániához került, a gyulafehérvár–fogarasi főegyházmegyével és a nagyvárad, szamosújvári és lugosi görögkatolikus egyházmegyéekkel. Mindössze három parókia – Bedő a nagyvárad, görögkatolikus egyházmegyéből, Battonya a lugosi egyházmegyéből és Kölcse a szamosújvári egyházmegyéből – maradt Magyarországon. E három parókia jogi helyzetének rendezésére a román konkordátum életbe lépése után került sor, mivel ennek értelmében egy parókia sem függhetett határon túli ordináriustól. Így 1931-ben Bedő és Battonya a hajdúdorogi püspök, Kölcse pedig a miskolci apostoli adminisztrátor joghatósága alá került.⁴⁴

A trianoni békeszerződés következtében román uralom alá jutott Erdélyben és Partiumban élő görög katolikusok többségében román nemzeti-ségűek voltak, de mellettük rutén és magyar anyanyelvű hívek is éltek itt.⁴⁵ Őket az ortodoxszal együtt az 1923-as román alkotmány román egyháznak nyilvánította, tehát erősödött e vallás román nemzeti jellege. Az 1928-as törvény értelmében viszont az ortodox lett az uralkodó vallás, így a görög katolikusoknak nehéz mezsgyén kellett a korszakban egyensúlyozniuk, állandóan bizonyítaniuk kellett, hogy megfelelnek a nemzeti ideának.⁴⁶ Az 1920-as impériumváltást követően a magyar hívek közül többen felvették a latin rítust, mivel ez adta meg számukra a magyar nemzethez tartozás érzését.⁴⁷ Az 1930-as évekre megváltozott a helyzet: a boldogulás érdeké-

⁴³ BÍRÓ VENCEL, *Gróf Mailáth Gusztáv Károly püspök a román szenátusban*, Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940–41. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár 1942, 1–23.

⁴⁴ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 42. Vö. AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 36, fasc. 2.1, fol. 420r–421r: Luigi Sincero 1931. július 10-én Angelo Rotta nunciának írt levele, melyben beszámol a június 27-ei pápai audiencia eredményéről.

⁴⁵ A hajdúdorogi egyházmegye székelyföldi vikariátusába például a magyarok voltak többségben: ide 1530 román anyanyelvű mellett 18333 magyar anyanyelvű hívő tartozott. SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 90.

⁴⁶ SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 58. 89–103. Az 1923-as alkotmány szövegét lásd: *Románia 1923. évi alkotmánya*, Magyar Kisebbség 1 (1995) 2, 81–117.

⁴⁷ Arányszámuk jóval kevesebb volt, mint a későbbi görög rítusra áttérőké, hiszen ezzel mintegy nyíltan állást foglaltak a fennálló rendszer ellen. Vö. SCHEFFLER JÁNOS, *Az erdélyi rítusváltoztatások*, Magyar Szemle 42 (1942) 1, 9; SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 92–93; MARTON JÓZSEF, *Az erdélyi /gyulafehérvári/ egy-*

ben a korábbi latin szertartásúak közül többen rítust változtattak, de még nagyobb volt azoknak a száma, akik a görög keleti vallásra tértek át.⁴⁸

Végül megemlítendő, hogy teljes egészében átkerült a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba a zágrábi egyháztartomány is.⁴⁹

2. A RÉSZBEN KÜLFÖLDRE KERÜLT EGYHÁZMEGYÉK

Azok közül az egyházmegyék közül, melyeket a határok két vagy három részre osztottak, az esztergomi egyháztartományból Esztergomnak, Győrnek, Szombathelynek és Pécsnek, valamint a görögkatolikus Hajdúdorognak, a kalocsa-bácsiból a kalocsai egyházmegyének a székhelye maradt Magyarországon, míg területének egy része külföldre került. Az esztergomi egyháztartományból Eperjes, az egi egyháztartományból Rozsnyó, Kassa és Szatmár, a kalocsa-bácsiból pedig a nagyváradai és csanádi egyházmegyék székhelyei az utódállamok területére kerültek, míg területük egy része több plébániával Magyarországhoz tartozott.⁵⁰ Most az óramutató járásával ellentétes irányba veszem sorra ezeket.

Az esztergomi főegyházmegyének jelentős része került külföldre. A csehszlovák kormány kezdetben az olműtzi egyháztartományba szeretne volna betagozni a szlovák egyházmegyéket, azonban e politikai motiváció vezérelte igényt a Szentszék nem támogatta. Csernoch János esztergomi érsek többször is felemelte szavát érsekségének diszmembrációja ellen. Többek között arra hivatkozott, hogy a határ által kétfelé vágott egyházmegye függőben levő anyagi kérdéseit csak ezt megelőzően lehetne

házmegye története, Gyulafehérvár 1993, 173; LUKÁCS IMRE RÓBERT, *A görög katolikusok helyzete Erdélyben az első világháború után*, Iustum Aequum Salutare 6 (2010) 1, 65–78, 78.

⁴⁸ SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 93; GERGELY JENŐ, *Az erdélyi görög katolikus román egyház*, Regio. Kisebbségtudományi Szemle 2 (1991) 3, 106–117.

⁴⁹ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 41.

⁵⁰ Uo. 41–48. Mindössze egyetlen plébániája maradt Magyarországon az esztergomi egyháztartományhoz tartozó munkácsi egyházmegyének, valamint a gyulafehérvár-fogarasi egyháztartományhoz tartozó már említett nagyváradai, lugosi és szamosújvári egyházmegyéknek. Ezeket az előző fejezetben említettem. Közülük itt mindössze a munkácsi egyházmegyére fogok kitérni röviden a miskolci apostoli exarchátus kontextusában.

hatékonyan rendezni. Úgy vélte, hogy míg a magyar katolikusok Rómához hűek, addig a csehek római katolikus befolyástól mentes, nemzeti egyházat szeretnének, ami mint ilyen a pánszlávizmus nemzeti és politikai érdekeinek támogatója lenne. Bár hangsúlyozta, hogy a szlovákok és magyarok közti konfliktust mesterségesen szították, hiszen korábban békésen megélt a két nemzetiség egymás mellett, felvetette lehetőségként, hogy a magyarok lakta részt hagyják meg a fennhatósága alatt. Másik elképzelése egy magyarok és szlovákok számára külön-külön kinevezendő apostoli adminisztrátor voltak. Ez azonban nem volt megvalósítható, 1922. május 29-én – a jelöltekről a prímás véleményét is kikérve – a pápa Paul Jantauscht, a korábbi nyitrai plébánost nevezte ki az esztergomi érsekség csehszlovákiai részébe apostoli adminisztrátorrá. Ezt a részt a főegyházmegye testétől egyházjogilag is elválasztó diszmembrációs bulla kiadására csak 1937-ben került sor.⁵¹

A szombathelyi és győri püspökségből kiharított burgenlandi részekből 1919 decemberében Ausztria a Szentszéktől egy Sopron központtal létesítendő egyházmegye felállítását kérte élén német nemzetiségű püspökkel.⁵²

⁵¹ Bővebben lásd: RÁCZ, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja (1919–1938)*, i.m. Az eredeti vatikáni forrásokat egy évtizede kézbe fogtam és kijegyzeteltem a Vatikánban. A fent leírtakra különösen: ASRS AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1920–1922, pos. 4, fasc. 3, fol. 41–47 (Csernoch János 1921. április 15-ei levele) és fol. 51–52 (a prímás javaslata 1921. június 15-ei levelében a magyarok lakta résznek a fennhatósága alatt hagyására, illetve a szlovák és magyar hívek számára két külön apostoli adminisztrátor kinevezésére). A prágai nunciátúra iratanyagában több esperesi kerület levelét is megtaláljuk, melyek azt jelezték, hogy szeretnének a prímás joghatósága alá tartozni: AAV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 25, fasc. III, fol. 13–36, ezen kívül számos pap és hívő is írt ennek érdekében. Lásd például: AAV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 25, fasc. III, fol. 9–12; ASRS AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1920–1922, pos. 4, fasc. 3, fol. 58–61. A nagyszombati apostoli adminisztrátor kinevezését a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja bíborosainak tanácskozása előzte meg 1922. április 12-én: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni, 1922, n. 1249, stampa 1091. A kinevezési dekrétum másolatát lásd: AAV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 27, fasc. II, fol. 104. Paul Jantausch kinevezéséről 1922. június 22-én értesítette a hercegprímást Borgongini Duca helyettes államtitkár. Vö. *Circulares literae dioecesanæ anno 1922. ad eorum archidioecesis Strigoniensis*, Strigonii 1922, VII, nr. 1926.

⁵² Az osztrák kormány már 1919. október 8-án kezdeményezte e területek egyházzogi elcsatolását és élükre apostoli delegátus kinevezését, decemberben ezt pontosították: Sopron központtal egyházmegyét szerettek volna felállítani. Részletesen: SCHMIDT PÉTER, *Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland. Die kirchenrechtliche Regelung des*

A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjával e kérést Ogno Serra a bécsi nunciatúra ügyvivője tudatta, azonban az Apostoli Szentszék nem tartotta célszerűnek ilyen döntés meghozatalát a határok végleges rendezéséig.⁵³ Magyar részről Sopron székhellyel német helynökség felállításának lehetősége merült fel már 1919 januárjában, melynek létrehozására és élére az általa legalkalmasabbnak tartott egyházi személy helynökké történő kinevezésére a pápa felhatalmazta Valfrè di Bonzo nunciust,⁵⁴ azonban a terv végül nem valósult meg.⁵⁵ A trianoni békeszerződést követően a magyar kormány azon a véleményen volt, hogy az elcsatolt részeket a magyar püspökök helynökeik útján kormányozzák, amikor 1921 nyarán először felmerült Friedrich Gustav Piffel bíboros, bécsi hercegérsek apostoli adminisztrátori kinevezésének lehetősége, megakadályozták.⁵⁶

A határok ekkor még nem voltak véglegesek: Magyarország az 1921. október 10–13-ai velencei konferencián kiharcolt és decemberben megtartott népszavazás eredményeképpen Sopront és több környező települést megtarthatott. Ezt követően azonban a Szentszék úgy vélte, hogy nem halaszthatja tovább a két egyházmegye Ausztriába került területeinek

Burgenlandes durch den Heiligen Stuhl 1918–1922. PhD-értekezés, Universität Wien, Wien 2017, különösen: 42–49. Vázlatos áttekintés magyar nyelven: Uő, *A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai*, Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp (szerk. Tüskés Anna), h.n. 2009, 407–410.

⁵³ A kérdést röviden összefoglalja: ASRS AA.EE.SS., Austria-Ungheria, Anno 1919–1920, pos. 1399–1404, fasc. 558, fol. 4r–27v, 18r–19r (a bécsi nuncius, Francesco Marchetti Selvaggiani 1920. novemberi követutasításának második pontja). Lásd még: TÓTH, *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása*, 87.

⁵⁴ Pietro Gasparri 1919. április 21-én tudatta Valfrè di Bonzo nunciussal. AAV Arch. Nunz. Vienna, busta 795, fasc. 3, fol. 123–124, fol. 123v. A soproni német vikariátus érdekében kifejtett lépésekről bővebben lásd: BENKÉNY JENŐFFY ZSUSZANNA, *A győri egyházmegye papságának helyzete az Ausztriához csatolt területen 1918 és 1922 között*, Egyháztörténeti Szemle 14 (2013) 4, 60–83, 68–69.

⁵⁵ A vikariátus tényleges létrehozásáról nem találtam forrást. Egy más témában íródott tanulmány egyházi szerzője azt írja, hogy e tervet a kommuné elsodorta. Vő. JUHÁSZ KÁLMÁN, *A temesi bányási püspökség terve a XVIII. században*, Katholikus Szemle 34 (1920) 10, 594–602.

⁵⁶ Vő. PL Cat. D/c 2706/1921 ad 163/1922. Bánffy Miklós külügyminiszter 1921. augusztus 24-ei levele Csernoch János hercegprímásnak.

egyházjogi rendezését: 1922. május 2-án a pápa kinevezte Piffli bíboros, bécsi hercegérseket e terület apostoli kormányzójává.⁵⁷

A szombathelyi egyházmegyétől délen elcsatolt terület papsága Ermene-gildo Pellegrinetti belgrádi nunciustól⁵⁸ azt kérte, hogy vegyék ki őket a magyar ordinárius joghatósága alól és állítson fel a határon túli plébániákból önálló püspökséget az Apostoli Szentszék. A nuncius azonban 1923. július 18-án Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak írt jelentésében kifejtette álláspontját: a területet ideiglenesen a lavanti (maribori) püspökre kellene bízni apostoli adminisztrátori minőségben és esetleg majd a konkordátum tárgyalások során lehetne beszélni új egyházmegye felállításáról. E megoldást azért is sürgette, mivel meggyőződése szerint a szombathelyi püspök által kinevezett helynök magyar érzelmű, míg a klérus kevés kivétellel inkább szláv volt.⁵⁹ Az Apostoli Szentszék Pellegrinetti véleményére támaszkodva 1923. december 1-jei hatállyal felállította a muravidéki apostoli kormányzóságot, amelynek apostoli adminisztrátorává a lavanti püspököt, Andrej Karlint tette meg.⁶⁰

A pécsi egyházmegyének szintén a déli része került a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba, kezdetben a püspöki székhellyel együtt, ugyanis a demarkációs vonal jóval Pécs felett húzódott és a szerb csapatokat csak 1921 augusztusában vonták ki Magyarországról. A püspök, Zichy Gyula a pozsonyi tudományegyetem Pécsre költözésén munkálkodott felajánlva a pécsi püspöki jogakadémia és teológia épületeit, valamint átengedve egykori elődje, Klimkó György (1751–1777) könyvtárát.⁶¹ Határozott elképzeléssel

⁵⁷ A kinevezéssel kapcsolatos dokumentumok: ASRS AA.EE.SS., Austria-Ungheria, Anno 1921–1932, pos. 752. fasc. 3; AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 6, fasc. 7.4.

⁵⁸ 1922-től 1937-ig volt belgrádi apostoli nuncius. Vö. GIUSEPPE DE MARCHI, *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956* (Sussidi Eruditi 13), Roma 1957, 159.

⁵⁹ ASRS AA.EE.SS., Jugoslavia, Anno 1923–1933, pos. 29, fasc. 27, fol. 21v–22r: A belgrádi nunciátúra levéltárából a vonatkozó iratokat rejtő bustát (AAV Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 10), nem kaphattam kézhez, mivel anyaga teljes egészében zárolt.

⁶⁰ ASRS AA.EE.SS., Jugoslavia, Anno 1923–1933, pos. 29, fasc. 27, fol. 44r: A kinevezés 1923. szeptember végére már eldöntött ténynek számított, szeptember 30-án értesítette róla Pietro Gasparri Mikes püspököt. Vö. SZEL AC 2913/1923. Az elcsatolt területen élő magyarok sorsáról bővebben lásd: GÖNCZ LÁSZLÓ, *A muravidéki magyarság 1918–1941*, doktori értekezés (PTE-BTK), Lendva 2000.

⁶¹ *A pozsonyi egyetem februárban Pécsen megkezdi az előadásokat. Gróf Zichy püspök felajánlotta a püspöki jogakadémia és teológia épületeit. — A pécsiek az egyetem ügyében tárgyalni*

rendelkezett az elszakított terület sorsának egyházi rendezésével kapcsolatban is: arra kérte az Apostoli Szentszékét, hogy a szervezendő apostoli adminisztratúrát bizzák magyar helynökére, Erdélyi Károlyra, vagy ha ez nem lehetséges, Budanović bácskai apostoli kormányzóra vagy a zágrábi érsekre, Antun Bauerre. A belgrádi apostoli nuncius azonban előbbi személyét a nemzetiségéből fakadó problémák miatt, utóbbiakat pedig véleményük kikérését követően lényegében a nagyobb távolság miatt nem javasolta.⁶² Végül a Szentszék 1923. december 1-jei hatállyal a szlavóniai és dél-baranyai területekről kialakított apostoli kormányzóság élére a diakovári püspököt, Antun Akšamovićot állította. Az adminisztratúrát vegyesen lakták német, magyar, szláv és horvát ajkú katolikusok.⁶³

A kalocsai főegyházmegyének és az egri érseki tartományból a csanádi egyházmegyének szintén a déli része került szerb fennhatóság alá, utóbbinak egy része ráadásul Romániába. Míg a főegyházmegye székhelye Magyarországon maradt, a csanádié Romániába került. Kalocsa plébániáinak kétharmadát, szám szerint 89-et veszítette el.⁶⁴ Ezek élére

fognak a miniszterelnökkel, 8 Órai Ujság 7 (1921) 235, 3; POHÁNKA MÁRIA, *Zichy Gyula és a pécsi egyetem alapítása, Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére* (szerk. Horváth István – Kikindai András), Budapest–Pécs 2007, 29–45. A jogliceum épületébe végül nem az egyetem jogi kara, hanem az állami főreáliskola Rákóczi úti épületéből kitelepített középiskola került. VÖ. PILKHOFER MÓNKA, *Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei*, Per Aspera ad Astra 1 (2014) 2, 37–61, 39.

⁶² Véleményét részletesen lásd: ASRS AA.EE.SS., Jugoslavia, Anno 1923–1933, pos. 29, fasc. 27, fol. 34r–35v. Pellegrinetti 1923. szeptember 2-ai levele Pietro Gasparrinak. A két megkérdezett ordinárius közül Bauer azt hangsúlyozta, hogy amúgy is nagy az egyházmegyéje és igen távoli, valamint nem érti, hogy miért gondolja veszélyesebbnek a pécsi püspök a diakovári sovinizmust a zágrábinál. Budanović pedig azzal magyarázta Zichy kérését, hogy mivel mindkét általa megnevezett egyházkormányzati egység távolabb található a pécsi egyházmegyerésztről mint Diakovár, így abban bízott, hogy ha a magyarok számára kedvező politikai változások következnenek be, könnyebb lenne tőlük elszakítani az ottani ordináriusokra bízott területet, tehát könnyebb lenne a visszarendeződés.

⁶³ Az adminisztratúra történetéről horvát nyelven doktori disszertáció is született, amely a horvát levéltárak forrásait hasznosította: DOMAGOJ TOMAS, *Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju i Baranju u kontekstu crkveno-državnih odnosa*, Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2016. A kormányzás december 1-jével történő átvételéről: uo. 63. A lakosság anyanyelvi hovatartozásáról: uo. 67; SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 108.

⁶⁴ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 44.

kezdetben nem nevezett ki helynököt Várady Lipót Árpád érsek, attól tartva, hogy az egyházmegye megosztását készítené elő. Ez az álláspontja később megváltozott: 1921. március 13-án tudatta a nunciussal, hogy káptalanja egyetértésével Evetovics János bácsi plébánost jelölte ki a feladatra kérve egyben, hogy ajánlja a szerb-horvát-szlovén kormánynál, hogy nehegy feladata ellátásában akadályozzák. Mivel Evetovics ottani képviselő volt, így remélni lehetett, hogy működése elé nem gördítenek akadályt.⁶⁵ A civil hatóságok azonban nem ismerték el e területek felett határon túli ordinárius joghatóságát, így a szerb püspöki kar 1921 szeptemberében azt javasolta, hogy bízzák apostoli adminisztrátorra Bácskát és Bánátot.⁶⁶ Az ehhez vezető út azonban hosszú volt: a jelöltekről információgyűjtés és egyeztetések 1923 februárjáig húzódtak. 1923. február 15-én értesítette Pietro Gasparri Lorenzo Schioppa nunciust, hogy mivel a belgrádi kormány akadályozza a kalocsai érsek, illetőleg a csanádi püspök joghatóságának gyakorlását, így Budanovicot nevezte ki apostoli adminisztrátornak Bácskára, Bánátra pedig Raffaele Rodicót.⁶⁷ Utóbbi már a csanádi püspökségbe kalauzol minket, melynek esete összetettebb.

Területének több mint háromnegyed része a temesvári központtal együtt idegen állam fennhatósága alá jutott. Glattfelder Gyula csanádi püspök kezdetben a Romániában elhelyezkedő temesvári székhelyén maradt, helyzete azonban hamarosan tarthatatlanná vált, mivel felemelte szavát az egyházi birtokok kisajátítása és a rendkívül alacsony összegű kártalanítás ellen és a kisebbségbe szorult magyarság jogainak védelme érdekében is felszólt.⁶⁸ Ion Gheorghe Duca román külügyminiszter, már 1922 októbe-

⁶⁵ LAKATOS ANDOR, „A nagy báború árnyékában” – A kalocsa-bácsi főegyházmegye a szerb megszállás idején, A szerbek Magyarországon 1918–1921 (szerk. Zombori István), Budapest 2016, 165–166. Több kapcsolódó dokumentum: AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 2, fasc. 3. Gasparri bíboros államtitkár 1921 áprilisában kérte a belgrádi nunciust, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a belgrádi kormánynál. A külügyminisztériumba küldött francia nyelven írt exposé szövege ugyanitt található. Vö. Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 1, fol. 265r; 266r.

⁶⁶ AAV Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 1, fol. 370–371 (a nuncius 1921. szeptember 30-ai Pietro Gasparriának írt levelének másolata).

⁶⁷ A kapcsolódó levelezést lásd: AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.5. fol. 214–217.

⁶⁸ Az okokat röviden összefoglaltam: TÓTH KRISZTINA, *Vatikáni források a nagyváradi és szegedi székeskáptalan 20. századi történetéhez. (Glattfelder Gyula 1923–1924. évi beadványai a Szentszékhöz)*, Lymbus 17 (2019) 631–653, 633–634. A témáról némileg részletesebben

rében vázolta Francesco Marmaggi bukaresti nunciusnak,⁶⁹ hogy a román kormány szerint a püspök Románia ellenes politikai tevékenységet fejt ki, és hogy szeretnék elérni, hogy benyújtsa lemondását.⁷⁰ Tehát szerették volna eltávolíttatni. E kérésnek az egyházmegye esedékes államsegélyének visszatartásával is nyomatékot adtak.⁷¹ Így a püspök 1923 márciusában elhagyni kényszerült székhelyét. Egyházmegyéje magyarországi részében Szegeden építette ki magyar állami segítséggel a katolikus egyházi központot és a román konkordátum 1929-es becikkelyezését követően – mely kimondta, hogy határon túli ordináriusnak nem lehet alárendelve román egyházkormányzati egység⁷² – azt is elérte, hogy 1931-ben a Szentszék Szegedet jelölje ki az egyházmegye székhelyének.⁷³

A határokon túli területek sorsa ugyanakkor itt is apostoli adminisztratúrákba szervezés lett. Ahogy már utaltam rá, 1923-ban a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba került részekből felállította a Szentszék a bánági

lásd: BÉLTEKY JÓZSEF [GLÜCK JENŐ], *Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 8 (1996) 3–4, 137–153; MIKLÓS PÉTER, *Temesvárról Szegedre. Glattfelder Gyula, az elűzött csanádi püspök*, Trianoni Szemle 10 (2018) 3–4, 215–222; SZABOLCS ANDRÁS, *New Details regarding the Expulsion of Bishop Gyula Glattfelder from Romania*, Studia UBB Theol. Cath. Lat. [Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Catholica Latina] 61 (2016) 1, 87–98.

⁶⁹ 1920-tól 1923-ig volt bukaresti apostoli nuncius, amikor prágai apostoli nunciusi megbízatást kapott. Vö. DE MARCHI, *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*, 83. 225.

⁷⁰ ASRS AA.EE.SS., Romania, Anno 1922–1923, pos. 38, fasc. 31, fol. 29r–30r: Francesco Marmaggi nuncius 1922. október 26-ai levele Pietro Gasparrinak. Lásd még: SZABOLCS, *New Details regarding the Expulsion of Bishop Gyula Glattfelder from Romania*, i.m. A részletekhez lásd a már idézett fasciculus mellett: AAV Arch. Nunz. Romania, busta 8, fasc. 24, fol. 198–320. A püspök áthelyezése ténylegesen felmerült: Pietro Gasparri 1922. november 24-én felvetette Schioppa nunciusnak, hogy Glattfeldert Kalocsára kellene segédpüspököknek áthelyezni, viszont 25-ei válaszában a nuncius többek között leírja, hogy a magyar kormány nem nézné jó szemmel áthelyezését a csanádi egyházmegyeiből. Vö. ASRS AA.EE.SS., Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13, fasc. 21, fol. 41r (Gasparri táviratának fogalmazványa), fol. 42r (a nuncius válasza); AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 5, fasc. 7.2, fol. 507r (Gasparri távirata), fol. 508r (a nuncius válaszána fogalmazványa).

⁷¹ BÉLTEKY, *Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből*, 146.

⁷² *La Loi sur la ratification du Concordat et le texte du Concordat*, Glasul Minorităților. La voix des Minorités. Die Stimme der Minderheiten 7 (1929) 6, 206–216, 207. (III. cikkely)

⁷³ MIKLÓS PÉTER, *Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden, 1923–1941*, Egyháztörténeti Szemle 4 (2003) 2, 86–99.

apostoli kormányzóságot.⁷⁴ A Romániába került részeket pedig 1923. március 12-ei hatállyal Pacha Ágostonra bízta, mint apostoli kormányzóra.⁷⁵

A csanádi mellett fekvő nagyváradi római katolikus egyházmegye nagy része is Romániába került a püspöki székhellyel együtt. Széchenyi Miklós püspök – akárcsak Mailáth – 1921-ben letette a román államesküt, így maradhatott Romániában. Magyar részi helynökének 1919. október 25-től Lindenberger János kanonok, debreceni plébánost nevezte ki, majd 1921. augusztus 28-án Gyulára helyezte át a helynökség központját és Brém Lőrinc kanonokot állította az élére.⁷⁶ 1923. december 1-jén Széchenyi püspök elhunyt. Ezt követően az Apostoli Szentszék a román kormánnyal az egyházmegye élére apostoli kormányzó állításáról tárgyalt, melynek során biztosították Rómát, hogy nem gördítenek akadályt Bjelik Imre kinevezésének útjába. Az érintett kanonokot a bukaresti nuncius a döntésről december 9-én értesítette.⁷⁷ Az apostoli kormányzó a magyar részeket szintén helynökkel kormányozta, 1924 februárjától ismét debreceni központtal.⁷⁸ Ennek az 1929-ben hatályba lépett román konkordátum vetett véget, hiszen utána egyházmegye nem nyúlhatott a határon túlra. Ekkor került megszervezésre 1929-ben a debreceni apostoli kormányzóság

⁷⁴ AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.5. fol. 214–217.

⁷⁵ Vö. SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 66. 77. 107; CLAUDIU CALIN, *Dr. H. C. Augustin Pacha (1870–1954). Succint Excurs Biografic Al Primului Episcop Romano-Catolic de Timișoara*, Banatica 19 (2009) 203–260, 229. Lásd még: AAV Arch. Nunz. Romania, busta 8, fasc. 24, fol. 321–353.

⁷⁶ MERÉNYI-METZGER GÁBOR, *Püspöki helynökség Gyulán (1921–1924)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 8 (1996) 1–2, 191–230, 195–196. 198. 223–224; MERÉNYI-METZGER GÁBOR, *A nagyváradi székeskáptalan tagjai (1920–1945)*, Turul 70 (1997) 1–2, 13–19, 14.

⁷⁷ Több kapcsolódó levélváltás, a javadalom magyar része kezelésének nehézségei: AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 11, fasc. 6.11, fol. 518–567; AAV Arch. Nunz. Romania, busta 40, fasc. 205, fol. 127–140; ASRS AA.EE.SS., Romania, Anno 1923–1927, pos. 50, fasc. 53.

⁷⁸ Brém Lőrinc helynöki tisztéről történő lemondása után Bjelik Imre 1924. február 16-án jelezte a nunciussnak, hogy Lindenberger János debreceni plébánost bízta meg a magyar rész kormányzásával és a helynökség központját Debrecenbe helyezte vissza. AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 11, fasc. 6.11, fol. 522, fol. 523r (a nuncius február 25-én nyugtázta), fol. 528r (március 1-jén a kinevezett helynök is jelentette megbízását a nunciussnak).

az egyházmegye magyarországi részéből, melynek élére Lindenberger Jánost, az addigi magyar részi helynököt állította az Apostoli Szentszék.⁷⁹

Az egri érseki tartományból a szatmári egyházmegyét a határok három részre osztották. Székelyhelye, Szatmárnémeti Boromisza Tibor püspökkel, akiről a korabeli források azt írják, hogy sokat áldozott a magyar kultúra és vallási intézmények érdekében,⁸⁰ Romániába került. Ott 43, Csehszlovákiában 45 plébániája, míg Magyarországon mindössze 13 plébániája maradt. Magyar részről nem támasztottak nehézséget az egyházmegye-csonk kormányzásában, viszont csehszlovák részről igen: nem engedték be az országba a püspököt és az ott lakó, papi hivatást érző ifjúságot sem engedték át Romániába, a szemináriumba.⁸¹ Ezért egyházmegyéje csehszlovák részére ő maga vetette fel a püspöki jelvények használatának jogával bíró és bérnálási fakultással ellátott apostoli adminisztrátor kinevezésének lehetőségét, azonban a Szentszék végül 1923 januárjában Tahy Ábrahámnak adott helynökként speciális fakultásokat.⁸² Az egyházmegye magyar részének élére szintén helynök került, Székely Gyula személyében.⁸³ Apostoli kormányzóságokat csak a püspök 1928-as halála, illetőleg a román konkordátum 1929-es ratifikálása után állítottak fel, 1930-ban a

⁷⁹ *La Loi sur la ratification du Concordat et le texte du Concordat*, 207; SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 65; GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 43. MERÉNYI-METZGER, *A nagyváradi székeskáptalan tagjai (1920–1945)*, 15. Pietro Gasparri bíboros államtitkár 1929. július 16-án hatalmazta fel a nunciust, hogy a nagyváradi, illetve a szatmári egyházmegyecsonkok élére az apostoli kormányzó kinevezési dekrétumát kiállítsa. AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 46.

⁸⁰ Vö. például: *Húsz év a püspöki széken. Az egész magyarság ünnepli Boromisza Tibor szatmári megyéspüspök jubileumát*, Nemzeti Ujság 8 (1926) 222, 2.

⁸¹ Az egyházmegyéje kormányzása során felmerült nehézségeket a püspök maga vázolta Marmaggi nunciussnak, 1922. július 25-én: ASRS AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1922–1934, pos. 25 bis, fasc. 37, fol. 5r–6r.

⁸² ASRS AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1922–1934, pos. 25 bis, fasc. 37, fol. 3rv (Marmaggi nunciuss 1922. augusztus 30-ai levele Pietro Gasparrinak), fol. 5r–6r (Boromisza Tibor 1922. július 25-ei levele Marmaggi nunciussnak), fol. 10 (Gasparri 1923. január 25-én írt levele Micara nunciussnak); *A szatmári egyházmegye jubileumi sematizmusa*, Szatmárnémeti 2006, 52.

⁸³ Kinevezéséről 1923. október 15-én értesítette Székely Schioppa nunciust. Vö. AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc.14. fol. 459–461.

csehszlovákiai részből Ungvár központtal, a romániai részt pedig ekkor egyesítették a nagyváradi püspökség Romániába került részével.⁸⁴

A kassai megyéspüspök Fischer-Colbrie Ágoston a csehszlovák politikai nyomás ellenére szintén 1925-ös haláláig helyén maradhatott. Eltávolítására 1920–1921 telén történt a kormány részéről kísérlet, de papjai és káptalanja az Apostoli Szentszéknél kiálltak mellette.⁸⁵ 1924–1925-ben szintén támadták a kormányzat részéről. Benes újságjában, a *České Slovo*ban Igor Hrušovský azzal vádolta, hogy 1906-ban megtiltotta az egyházmegyében a szlovák nyelvű prédikációt. Ezt Marmaggi nunciusnak írt 1925. január 13-ai levelében cáfolta, leírva, hogy 1906-ban például ő maga is 30 szlovák nyelvű prédikációt mondott.⁸⁶ Az egyházmegye magyar részét helynöke, Páyer Ferenc útján kormányozta, aki e tisztséget 1937-ig látta el.⁸⁷

A püspök halála után a Szentszék nem tudott a csehszlovák kormányral az utód személyében egyezsége jutni, így apostoli kormányzó került a csehszlovákiai egyházmegyecsonk élére. Az a Csárszky József, akit pánszláv eszméi miatt tettek ki egykor az esztergomi szemináriumból, és akit végül Fischer-Colbrie fogadott be egyházmegyéjébe. Személyében egyesek olyan főpapot reméltek, aki nem tesz különbséget szlovák és magyar hívei között,⁸⁸

⁸⁴ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 43.

⁸⁵ AAV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 46, fasc. 14, fol. 7v–8v. A forrás publikálva: TUSOR PÉTER–TÓTH KRISZTINA, *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*, Magyarország és a római Szentszék. Források és távlatok. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (szerk. Tumor Péter; CVH I/8), Budapest 2012, 203–252, 243–244. A vádakhoz adalékkal szolgál: SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 24–25.

⁸⁶ A hivatkozott forrást közöltük: TUSOR-TÓTH, *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*, 244–245. A kassai püspök ellen felhozott vádakkal kapcsolatban lásd még: AAV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 46, fasc. 14; AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 13, fasc. 14.

⁸⁷ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 42.

⁸⁸ *Kicsoda az új rozsnyói püspök? Nem érte sévelem a magyarságot Csárszky József kinevezésével*, Nemzeti Ujság 7 (1925) 103, 6; *Egyelőre nem töltik be a kassai püspöki széket. A Vatikán nem deferál a cseh kormányznak – Nem szüntetik meg a rozsnyói püspökséget – Hlinkák az új kassai püspökről – A Vatikánnak nem sürgős a felvidéki érsekség felállítását*, Nemzeti Ujság 7 (1925) 145, 3. Csárszky József rozsnyói apostoli adminisztrátor kassai apostoli adminisztrátorrá történő kinevezéséhez lásd: AAV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 49, fasc. 5; ASRS AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1925–1934, pos. 59, fasc. 56.

míg mások a pánszlávizmus erősödésétől tartottak és a vatikáni magyar diplomácia kudarcaként értékelték kinevezését.⁸⁹ Korábban 1925-ben rövid ideig rozsnyói apostoli kormányzó is volt.⁹⁰ Utóbbi egyházmegyét Balás Lajos püspök 1920-as halála után öt évig helynökök irányították. A csehszlovák kormánynak a betöltést nem állt érdekében siettetni, terveiben ugyanis a többségében magyar nemzetiségű egyházmegye felszámolása szerepelt.⁹¹

Az esztergomi érseki tartomány részét képező görög katolikus egyházmegyék is több ország területére kerültek. Mint a korábbi fejezetben már volt szó róla, a munkácsi egyházmegyének mindössze egyetlen plébániája maradt Magyarországon, míg az eperjesinek húsz. Előbbi főpásztora, Papp Antal Ungváron maradt, míg utóbbié, Novák István 1918 novemberében önként elhagyta egyházmegyéjét és kormányzását helynökére, Rusznák Miklósrá bízta.⁹² Novák 1919-ben be is nyújtotta lemondását, azonban később megváltoztatta álláspontját, mely elhatározásában a magyar kormány is támogatta, azonban Csehszlovákia területére nem engedték visszatérni.⁹³

⁸⁹ *Az új rozsnyói adminisztrátor*, Magyarország 6 (1925) 83, 16; *Hogy kerültek be a kassai egyházmegyébe a pánszláv papok?*, Magyarország 8 (1925) 86, 9.

⁹⁰ Kinevezésének előzményeihez és körülményeihez több dokumentum: ASRS AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1923–1926, pos. 30, fasc. 39.

⁹¹ A csehszlovák kormány álláspontját kiválóan összefoglalja Micara nuncius 1923. április 16-ai levele Pietto Gasparrinak: ASRS AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1923–1926, pos. 30, fasc. 39, fol. 11r–12v. Lásd még: SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 13; GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 42.

⁹² Vö. BOHÁCS BÉLA, *Dr. Rusznák Miklós az eperjesi egyházmegye nagy egyénisége*, Athanasia 8 (1999, Nyíregyháza), 119; GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon*, 49; SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 13, 18. A püspöki székhelye elhagyásának okáról megoszlik a szakirodalom véleménye: HEGEDŰS ANDRÁS, *Az eperjesi görög katolikus püspöki szék 1913. évi betöltése. (Adalék a dualizmus-kori főpapi kinevezések politikai hátteréhez)*, *Fiatal egyháztörténészek írásai* (szerk. Fazekas Csaba), Miskolc 1999, 172–193, 181 szerint azért távozott, mivel nem volt hajlandó letenni a csehszlovák államesküti, GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 49. szerint pedig a megszállás elleni tiltakozásul.

⁹³ Arról, hogy 1919-ben benyújtotta lemondását például Csernoch János írt 1924. július 7-én Klebelsbergnek, hozzátéve, hogy ő magyar nemzeti érdekből igyekezett annak idején elérni, hogy azt Rómában ne fogadják el: PL Cat. D/c 2098/1924 ad Cat. D/c 790/1925. A Klebelsbergnek írt levél fogalmazványa. Ugyanígy említi az 1919-es lemondólevelet Niccolò Coma Mearini a Keleti Egyháziügyi Kongregáció titkára 1922. március 3-án a Lorenzo

A pápa 1922-ben mentette fel hivatalából.⁹⁴ Az Apostoli Szentszék Rómába hívásával próbált segíteni az anyagi helyzetén, ahol a Keleti Egyházügyi Kongregáció ülnöke lehetett volna, ő azonban ezt egészségügyi okokra hivatkozva visszautasította és a visszavonulás mellett döntött.⁹⁵ A Szentszék az egyházmegye csehszlovákiai részébe 1922. augusztus 24-én Njaradi Dénes kőrösi püspököt nevezte ki apostoli kormányzóvá.⁹⁶

Papp Antal személyét, aki Ungváron maradt, a csehszlovák kormány politikai okokból kifogásolta és egyházmegyéjében a skizmatikus mozgalom is virágzásnak indult, amelyen nem tudott úrrá lenni. Így a Szentszék a munkácsi és eperjesi egyházmegye Magyarországon maradt plébániáiból apostoli kormányzóságot hozott létre és ennek élére Papp Antalt állította, az erről szóló dekrétum 1924. június 4-én kelt és július 1-jén lépett hatályba.⁹⁷ A volt munkácsi püspököt egyben küzikai címzetes érsekké nevezte ki.⁹⁸ Azonban a beutazási engedélyt a magyar kormány hosszabb ideig megtagadta, mivel érthető okokból nem szándékozott asszisztálni a csehszlovák kormány eljárásához, a püspök eltávolításához. Végül 1925.

Schioppa nunciának írt levelében. Vö. AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 5, fasc. 7.7.1. fol. 594^rv. Arról, hogy később meggondolta magát és a magyar kormány támogatta volna visszatérését egyházmegyéjébe: MNL OL K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1921. július 29, 42. pont; SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 19; GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 49.

⁹⁴ Coma Mearini előző lábjegyzetben már említett levelében azt állítja, a pápa 1922-ben tulajdonképpen elfogadta 1919-ben benyújtott lemondását. AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 5, fasc. 7.1. fol. 594^rv. Lásd még: SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 19; GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 49.

⁹⁵ VÉGHSEŐ TAMÁS, *Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között*, Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015 (szerk. Fejérdy András), Budapest–Róma 2015, 54. Több kapcsolódó dokumentum: AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 15. fol. 462–472; AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 11, fasc. 6.8. fol. 440–466; ASRS Rapp. Sess. 1924, Sessione 1279.

⁹⁶ Vö. ASRS AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1922–1927, pos. 15, fasc. 21, fol. 70r. A Keleti Egyházügyi Kongregáció bíboros titkára, Giovanni Tacci levele Pietro Gasparinak 1922. szeptember 6-án.

⁹⁷ Vö. VÉGHSEŐ, *Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között*, 155. Az előzményekhez lásd: ASRS AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1922–1926, pos. 24, fasc. 33; ASRS Rapp. Sess. 1924, Sessione 1274.

⁹⁸ A kinevezés július 14-én kelt. Vö. Acta Apostolicae Sedis 16 (1924), 331.

szepember 1-jén a csehszlovák hatóságok kiutasították, tíz napot hagyva a távozásra. Szeptember 11-én a határra vitték, ahol a magyar határőrök formális tiltakozást követően átengedték.⁹⁹

Az esztergomi érseki tartományba tartozott a hajdúdorogi egyházmegye is, amelyet az új határok három részre szabdaltak: 4 parókia Csehszlovákiába, 75 Romániába került és 85 Magyarországon maradt. Ez volt Magyarország legfiatalabb egyházmegyéje, 1912-ben alapították 80 rutén katolikus (a munkácsi egyházmegyéből 70, az eperjesiből 8 és a nagyváradiból 2), 81 román katolikus (a nagyváradai egyházmegyéből 42, a szamosújváriból 4, a gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegyéből 35) plébániából, melyhez a budapesti görögkatolikus plébániát is hozzávették.¹⁰⁰ A hívek többsége, 85,3%-a magyar volt, 12,5% román, 0,8% szlovák, 0,5% rutén, a többi egyéb nemzetiségű.¹⁰¹ Alapításának célja a keresztény vallás, béke, egység biztosítása volt a különféle nyelveket beszélő görög szertartású hívek között és a nemzeti nyelv liturgikus használata veszélyének elhárítása.¹⁰² A szándék azonban csak nemes törekvés maradt: a magyarok hiányolták a magyar nyelvű liturgia engedélyezését, a románok pedig sérelmezték a román katolikus püspökségekből történő kiszakításukat. Ezért is hajlott rá a Szentszék, hogy a Romániába került korábbi román katolikus egyházmegyéből kiszakított parókiákat 1919-ben a románok előrenyomulását követően oda – hacsak ideiglenesen is – reintegrálják.

Így 46 parókiát az Apostoli Szentszék a nagyváradai görögkatolikus püspökre, míg 35-öt a gyulafehérvár-fogarasi ordináriusra bízott mint or-

⁹⁹ Több kapcsolódó dokumentum: AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 14, fasc. 8.5; PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görögkatolikusok története II*, Nyíregyháza 1990, 207–208; SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 27.

¹⁰⁰ AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 32, fasc. 1.2, fol. 35–49v. Közölte: TOMISLAV MRKONJIC, *Archivio della nunziatura apostolica in Ungheria (1920–1939)*, Gli archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor (a cura di Gaetano Platania–Matteo Sanfilippo–Péter Tusor) (CVH I/4), Budapest–Róma 2008, 274–284, 277.

¹⁰¹ PIRIGYI, *A magyarországi görögkatolikusok története II*, 112; SZANTNER VIKTOR, *A hajdúdorogi egyházmegye a kezdetektől 1920-ig*, doktori értekezés, Budapest 2010, 163; VÉGHSEŐ TAMÁS, *Hajdúdorog 1868–Hajdúdorog 1912*, Hajdúdorog, 1868–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez (Collectanea Athanasiana I. Studia 10; szerk. Véghseő Tamás), Nyíregyháza 2019, 55–73, 72.

¹⁰² Acta Apostolicae Sedis 4 (1912) 429–435.

dináriusi fakultásokkal felruházott delegátusokra, viszont mivel a románok kivonultak a Tiszántúlról ezekből végül 14 visszakerült Magyarországhoz.¹⁰³ A hajdúdorogi püspök, Miklósy István ezeknek a joghatósága alá történő visszahelyezését kérte, míg Demetriu Radu, a nagyváradai görög-katolikus püspök román liturgikus nyelvvél román vikariátus felállítását javasolta belőlük szintén a hajdúdorogi püspök vezetésével. Azonban ő 1920. december 9-én elhunyt és a Szentszék úgy határozott, hogy a parókiák felett a nagyváradai káptalani helynök gyakorolja a joghatóságot, aki 1922 májusáig töltötte be e hivatalt.¹⁰⁴

* * *

A trianoni békeszerződés tehát egy nagyon sokrétű változást indított el az egyházszervezetben. Az átalakulásnak a legtöbb eleme azonban ideiglenes volt, hosszú évek, néhol csak évtizedek után került sor az egyházmegyék területének határok mentén történő tényleges rendezésére. Ehhez fontos volt a környező országokkal az egyház szempontjából is kielégítő megállapodások megkötése, konvenciók kialakítása, a fennálló vitás anyagi kérdések – legalább részben történő – rendezése. Áttekin-tésbenben elsősorban szentszéki levéltári források nyomán szolgáltatam adalékokkal e folyamat alakulásához, rámutatva az Apostoli Szentszék döntéseinek mozzatórugóira, a háttérben folytatott tárgyalásaira, továbbá a környező országoknak az egyházszervezetet érintő befolyásolási kísérleteire a diplomácia és anyagi nyomásgyakorlás eszközeivel. Sőt, egy-egy esetben a főpásztorok kiutasításától sem riadtak vissza. A másik oldalról megismerhettük a magyar kormány álláspontját: azoknak a főpásztoroknak, akik székhelye az elcsatolt részeken maradt a helyükön tartását, az elszakított részeknek pedig elsősorban püspöki helynökök által történő kormányzását szerették volna elérni. E két kívánság között egyensúlyozott, elsősorban az egyház globális érdekeit és a hívek lelki szükségleteit szem előtt tartva, a nunciások hírszerző tevékenységét és közvetítését igénybe

¹⁰³ TÓTH, *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása*, 89–92.

¹⁰⁴ Uo. 91–92. Lásd még: ASRS AA.EE.SS., *Austria-Ungheria, Anno 1919–1921*, pos. 1397–1398, fasc. 555, fol. 357: 1921. január 2. Pietro Gasparri távirata Marmaggi nunciának.

véve az Apostoli Szentszék, amely igen gyakran apostoli adminisztrátorok kinevezésében, illetőleg apostoli adminisztratúrák szervezésében látta az ideiglenes megoldást. Ebben a bizonytalan helyzetben a magyarságnak összetartó erőt adott a vallás, a katolikus egyházhoz tartozás, amely – bár a trianoni, majd a párizsi békeszerződés és az azt követő évtizedekben történt egyházkormányzati rendezések területi megosztottságot hoztak – máig meghatározó szerepet játszik a Kárpát-medencében élő magyarság kultúrájának, nemzettudatának megőrzésében.

FORRÁSOK

ARCHIVIO APOSTOLICO VATICANO – CITTÀ DEL VATICANO (AAV)

Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 25, fasc. III; busta 27, fasc. II8;
busta 46, fasc. 14; busta 49, fasc. 5, 14.

Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 1, 10.

Arch. Nunz. Romania, busta 8, fasc. 24; busta 20, fasc. 61; busta 40,
fasc. 205.

Arch. Nunz. Ungheria, busta 2, fasc. 3; busta 5, fasc. 7.1, 7.2, 7.7, 7.13;
busta 6, fasc. 7.4; busta 8, fasc. 2.4, 2.5, 14, 15, 16; busta 11, fasc. 6.8, 6.11,
6.15; busta 13, fasc. 12, 14; busta 14, fasc. 8.5; busta 28, fasc. 1.3; busta 32,
fasc. 1.2; busta 36, fasc. 2.1; busta 57, fasc. 5.

Arch. Nunz. Vienna, busta 795, fasc. 3.

ARCHIVIO STORICO DELLA SEGRETERIA DI STATO, SEZIONE PER I RAPPORTI CON GLI STATI, CONGREGAZIONE DEGLI AFFARI ECCLESIASTICI STRAORDINARI – CITTÀ DEL VATICANO (ASRS AA.EE.SS.)

Austria-Ungheria, Anno 1921–1932, pos. 752, fasc. 3.

Austria-Ungheria, Anno 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532.

- Austria-Ungheria, Anno 1918–1920, pos. 1340, fasc. 534.
 Austria-Ungheria, Anno 1919–1921, pos. 1397–1398, fasc. 555.
 Austria-Ungheria, Anno 1919–1920, pos. 1399–1404, fasc. 558.
 Austria-Ungheria, Anno 1920–1939, pos. 803, fasc. 10–II.
 Cecoslovacchia, Anno 1920–1922, pos. 4, fasc. 3.
 Cecoslovacchia, Anno 1921–1937, pos. 8, fasc. 9.
 Cecoslovacchia, Anno 1922–1926, pos. 24, fasc. 33.
 Cecoslovacchia, Anno 1922–1927, pos. 15, fasc. 21.
 Cecoslovacchia, Anno 1922–1934, pos. 25 bis, fasc. 37.
 Cecoslovacchia, Anno 1923–1926, pos. 30, fasc. 39.
 Cecoslovacchia, Anno 1925–1934, pos. 59, fasc. 56.
 Cecoslovacchia, Anno 1926, pos. 74, fasc. 75.
 Jugoslavia, Anno 1923–1933, pos. 29, fasc. 27.
 Romania, Anno 1922–1923, pos. 38, fasc. 31.
 Romania, Anno 1923–1927, pos. 50, fasc. 53.
 Romania, Anno 1923–1939, pos. 46, fasc. 42.
 Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13, fasc. 21.
 Ungheria, Anno 1923–1939, pos. 17, fasc. 24.

ARCHIVIO STORICO DELLA SEGRETERIA DI STATO, SEZIONE PER I
 RAPPORTI CON GLI STATI, RAPPORTI SESSIONI – CITTÀ DEL VATICANO
 (ASRS RAPP. SESS.)

- 1921, n. 1239.
 1921, n. 1242.
 1921, n. 1243.
 1922, n. 1249.
 1922, n. 1255.
 1924, n. 1274.
 1924, n. 1279.

PRÍMÁSI LEVÉLTÁR – ESZTERGOM (PL)

Egyházkormányzati iratok, Cat. D/c

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA – BUDAPEST
(MNL-OL)

K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

K 105, Külügyminisztériumi Levéltár, Vatikáni követség, 35. csomó

K 753, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium levéltára, Katolikus vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő bizottság, 1880–1944, 1. és 2. csomó

SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR – SZOMBATHELY (SzEL)

Acta Cancellariae 1923.

BIBLIOGRÁFIA

- „... *abol a batár elválaszt.*” *Trianon és következményei a Kárpát-medencében* (szerk. Pásztor Cecília), Balassagyarmat–Várpalota 2002.
- 60 Jahre österreichisches Konkordat* (hrsg. von Hans Paarhammer–Franz Pototschnig–Alfred Rinnerthaler), München 1994.
- A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I* (szerk. Beke Margit) (*Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII*), München–Budapest 1992.
- A pozsonyi egyetem februárban Pécssett megkezdi az előadásokat. Gróf Zichy püspök felajánlotta a püspöki jogakadémia és teológia épületeit. — A pécsek az egyetem ügyében tárgyalni fognak a miniszterelnökkel*, 8 Órai Ujság 7 (1921) 235, 3.
- A szatmári egyházmegye jubileumi sematizmusa*, Szatmárnémeti 2006.
- A szerbek Magyarországon 1918–1921* (szerk. Zombori István), Budapest 2016.
- Acta Apostolicae Sedis* 16 (1924).
- Acta Apostolicae Sedis* 4 (1912).
- ADRIÁNYI GÁBOR: *Documenta Vaticana. Historiam autonomiae catholicae in Hungaria illustrantia. Vatikáni okmányok a magyar katolikus autonómiáról 1891–1920*, Budapest 2011.
- Archivio della nunziatura apostolica in Jugoslavia. Indice 1209*, a cura di Massimiliano Valente, Città del Vaticano 2005.
- Az új rozsnói adminisztrátor*, Magyarság 6 (1925) 83, 16.
- BACSA GÁBOR: *A magyar–jugoszláv (S.H.S.) batár megállapítása és kitűzése. (A trianoni szerződés szerint). 1921–1924*, Budapest 1998.
- BACSA GÁBOR: *A trianoni magyar–szerb–horvát–szlovén batár megállapításával kapcsolatos eljárás*, Zalai Múzeum 7 (1997) 169–176.
- BÁNK JÓZSEF: *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958.
- Batthyány érsek kiballgatása a Persián–Malcsiner–perben. Isgalmas jelenetek a mai tárgyaláson*, Az Est 12 (1921) 228, 5.
- BÉLTEKY JÓZSEF [GLÜCK JENŐ]: *Sajtóviszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 8 (1996) 3–4, 137–153.
- BENKÉNÉ JENŐFFY ZSUZSANNA: *A győri egyházmegye papságának belyete az Ausztriához csatolt területen 1918 és 1922 között*, Egyháztörténeti Szemle 14 (2013) 4, 60–83.

- BÍRÓ VENCEL, *Gróf Mailáth Gusztáv Károly püspök a román szénátusban*, Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940–41. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár 1942, 1–23.
- BÍRÓ VENCEL: *Székbelyi Gr. Mailáth G. Károly*, Kolozsvár 1940.
- BOHÁCS BÉLA: *Dr. Rusznák Miklós az eperjesi egyházmegye nagy egyénisége*, Athanasia 8 (1999, Nyíregyháza), 117–127.
- CĂLIN, CLAUDIU: *Dr. H. C. Augustin Paşa (1870–1954). Succint Excurs Biografic Al Primului Episcop Romano-Catolic de Timișoara*, Banatica 19 (2009) 203–260.
- CSÍKY BALÁZS: *Szerédi Jusztinián, Magyarország hercegprímása* (szerkesztette, lektorálta és sajtó alá rendezte: Tóth Krisztina) (Collectanea Studiorum et Textuum [CST] I/3, Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések), Budapest 2018.
- CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966.
- DE MARCHI, GIUSEPPE: *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956* (Sussidi Eruditi 13), Roma 1957.
- DOMAGOJ, TOMAS: *Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju i Baranju u kontekstu crkveno-državnih odnosa*, Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2016.
- Egyelőre nem töltik be a Kassai püspöki széket. A Vatikán nem deferál a cseh kormánynak – Nem szüntetik meg a roznányói püspökséget – Hlinkák az új Kassai püspökről – A Vatikánnak nem sürgős a felvidéki érsekség felállítása*, Nemzeti Ujság 7 (1925) 145, 3.
- FERENCZ JÓZSEF: *A csehszlovák nemzeti egyház*, Keresztény Magvető 67 (1935) 1, 36–41.
- FERENCZI SÁNDOR: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*, Budapest–Kolozsvár 2009.
- Fiatal egyháztörténészek írásai* (szerk. Fazekas Csaba), Miskolc 1999.
- GÁBRITY MOLNÁR IRÉN: *A nemzeti és vallási tudat egybefonódása a Délvidéken*, Kisebbségkutatás 6 (1997) 3, 284–298.
- GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997.
- GERGELY JENŐ: *Az erdélyi görög katolikus román egyház*, Regio. Kisebbségtudományi Szemle 2 (1991) 3, 106–117.
- Gli archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (sec. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor* (a cura di Platania, Gaetano–Sanfilippo, Matteo–Tusor, Péter) (CVH I/4), Budapest–Róma 2008.
- GÖNCZ LÁSZLÓ: *A muravidéki magyarság 1918–1941*, doktori értekezés (PTE-BTK), Lendva 2000.
- Hajdúdorog, 1868–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez* (Collectanea Athanasiana I. Studia 10; szerk. Véghseő Tamás), Nyíregyháza 2019.
- HEGEDŰS ANDRÁS: *Az eperjesi görög katolikus püspöki szék 1913. évi betöltése. (Adalék a dualizmus-kori főpapi kinevezések politikai háttéréhez)*, Fiatal egyháztörténészek írásai (szerk. Fazekas Csaba), Miskolc 1999, 172–193.
- Hogy kerültek be a Kassai egyházmegyébe a pánszláv papok?*, Magyarág 8 (1925) 86, 9.
- HÖFINGER, SIEGFRIED: *Die Genese des österreichischen Konkordats von 1933/34. Eine Studie zur Entwicklung der Staat-Kirche-Beziehungen in Österreich*, Hamburg 2014.

- Hűsz év a püspöki széken. Az egész magyarság ünnepli Boromisza Tibor szatmári megyéspüspök jubileumát, Nemzeti Ujság 8 (1926) 222, 2.
- Il Papato e le chiese locali. Studi – The Papacy and the Local Churches. Studies* (ed. Péter Tusor–Matteo Sanfilippo), Sette Città 2014.
- JUHÁSZ KÁLMÁN: *A temesi bánsági püspökség terve a XVIII. században*, Katholikus Szemle 34 (1920) 10, 594–602.
- KÉRÉSZY ZOLTÁN: *Katholikus egyházi jog. A Codex Iuris Canonici alapján III*, Pécs 1927.
- Kicsoda az új rozsnyói püspök? Nem érte sérelem a magyarságot Csárszky József kinevezésével, Nemzeti Ujság 7 (1925) 103, 6.
- KOVÁCS, ELISABETH: *Österreich-Ungarn aus der Sicht des Vatikans: die Instruktion für den Apostolischen Nuntius in Wien, Teodoro Valfre di Bonzo, vom Sommer 1916*, Archivum Historiae Pontificiae 33 (1995) 275–298.
- Közép-európai arkepcsarnok. 20 század* (szerk. Lukács István–Majoros István), Budapest 2018.
- La Loi sur la ratification du Concordat et le texte du Concordat*, Glasul Minorităților. La voix des Minorités. Die Stimme der Minderheiten 7 (1929) 6, 206–216.
- LAKATOS ANDOR: „A nagy báború árnyékában” – A kalocsa-bácsi főegyházmegye a szerb megszállás idején, A szerbek Magyarországon 1918–1921 (szerk. Zombori István), Budapest 2016, 149–180.
- LUKÁCS IMRE RÓBERT: *A görög katolikusok helyzete Erdélyben az első világháború után*, Iustum Aequum Salutare 6 (2010) 1, 65–78.
- M.L., *Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök*, Szolgálat 1 (1972) 13, 65–67.
- Magyarország és a római Szentszék. Források és távlatok. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére* (szerk. Tusor Péter; CVH I/8), Budapest 2012.
- Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015* (szerk. Fejérdy András), Budapest–Róma 2015.
- MARCHUT RÉKA: *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*, Pro Minoritate 2014 (Tél) 150–169.
- MARTON JÓZSEF: *A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben*, Erdélyi Múzeum 57 (1995) 1–2, 50–59.
- MARTON JÓZSEF: *Az erdélyi /gyulafehérvári/ egyházmegye története*, Gyulafehérvár 1993.
- MARTON JÓZSEF: *Egyháztörténeti adalékok a gyulafehérvári egyházmegye történetéhez*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 21 (2009) 1–4, 167–180.
- MERÉNYI-METZGER GÁBOR: *A nagyváradi székeskáptalan tagjai (1920–1945)*, Turul 70 (1997) 1–2, 13–19.
- MERÉNYI-METZGER GÁBOR: *Püspöki belyökség Gyulán (1921–1924)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 8 (1996) 1–2, 191–230.
- MIKLÓS PÉTER: *Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden, 1923–1941*, Egyháztörténeti Szemle 4 (2003) 2, 86–99.
- MIKLÓS PÉTER: *Temesvárról Szegedre. Glattfelder Gyula, az előzőtt csanádi püspök*, Trianoni Szemle 10 (2018) 3–4, 215–222.
- MRKONJIC, TOMISLAV: *Archivio della nunziatura apostolica in Ungheria (1920–1939)*, Gli archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–20). In memoria di Lajos

- Pásztor (a cura di Gaetano Platania–Matteo Sanfilippo–Péter Tusor) (CVH I/4), Budapest–Róma 2008, 274–284.
- Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp* (szerk. Tüskés Anna), h.n. 2009.
- Österreich 1933–1938. Interdisziplinäre Annäherungen an das Dollfuß-/Schuschnigg-Regime* (hrsg. von Ilse Reiter-Zatloukal–Christiane Rothländer–Pia Schölnberger), Wien 2012.
- PILKHOFFER MÓNIKA: *Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei*, Per Aspera ad Astra 1 (2014) 2, 37–61.
- PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görögkatolikusok története II*, Nyíregyháza 1990.
- POHÁNKA MÁRIA: *Zichy Gyula és a pécsi egyetem alapítása, Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére* (szerk. Horváth István – Kikindai András), Budapest–Pécs 2007, 29–45.
- RÁCZ KÁLMÁN: *Az esztergomi érsekség diszmembrációja (1919–1938)*, PhD értekezés, ELTE, Budapest 2009.
- Románia 1923. évi alkotmánya*, Magyar Kisebbség 1 (1995) 2, 81–117.
- SALACZ GÁBOR: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XVI), Budapest 2002.
- SALACZ GÁBOR: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975.
- SALMIČ, IGOR: “*Oriente e Occidente si toccano ancora, ma non si confondono*”. *Relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia alla luce delle trattative concordatarie (1918–1939)*, Il Papato e le chiese locali. Studi – The Papacy and the Local Churches. Studies (ed. Péter Tusor–Matteo Sanfilippo), Sette Città 2014, 558–601.
- SAS PÉTER: *Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között*, Egyház-történeti Szemle 4 (2003) 1, 80–89.
- SCHEFFLER JÁNOS: *Az erdélyi rítusváltoztatások*, Magyar Szemle 42 (1942) 1, 7–12.
- SCHIMA, STEFAN: *Überschätzt von Freund und Feind? Das österreichische Konkordat 1933/34, Österreich 1933–1938. Interdisziplinäre Annäherungen an das Dollfuß-/Schuschnigg-Regime* (hrsg. von Ilse Reiter-Zatloukal–Christiane Rothländer–Pia Schölnberger), Wien 2012, 42–57.
- SCHMIDT PÉTER: *A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai*, *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp* (szerk. Tüskés Anna), h.n. 2009, 407–410.
- SCHMIDT, PÉTER: *Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland. Die kirchenrechtliche Regelung des Burgenlandes durch den Heiligen Stuhl 1918–1922*. PhD-értekezés, Universität Wien, Wien 2017.
- SUBA JÁNOS: *Egy batármegállapító bizottság anatómiája: A magyar–csehszlovák batármegállapító bizottság szervezete 1921–1925, ahol a határ elválaszt.* Trianon és következményei a Kárpát-medencében (szerk. Pásztor Cecília), Balassagyarmat–Várpalota 2002, 192–224.

- SUBAJÁNOS: *Magyarország batárának kitűzése és felmérése 1921–1925 között* (Honvéd tudósok 39), Budapest 1999.
- SZABOLCS ANDRÁS: *New Details regarding the Expulsion of Bishop Gyula Glattfelder from Romania*, *Studia UBB Theol. Cath. Lat.* [Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Catholica Latina] 61 (2016) 1, 87–98.
- SZANTNER VIKTOR: *A hajdúdorogi egyházmegye a kezdetektől 1920-ig*, doktori értekezés, Budapest 2010.
- TENGELY ADRIENN: *A magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger 2011.
- TENGELY ADRIENN: *Kereszt és forradalom. Persián Ádám katolikus egyházügyi kormánybiztos emlékirata*, Budapest 2019.
- TÓTH KRISZTINA: *A főkegyúri jog a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendáján 1920 körül*, Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás) (CVH I/15), Budapest 2017, 337–360.
- TÓTH KRISZTINA: *Az Apostoli Szentszéknek és magyarországi diplomáciai képviselőjének el-
képzése a pécsi püspöki szék betöltéséről 1922–1923-ban*, *Egyháztörténeti Szemle* 21 (2020) 2, 72–93.
- TÓTH KRISZTINA: *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása*, Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015 (szerk. Fejérdy András), Budapest–Róma 2015, 85–105.
- TÓTH KRISZTINA: *Probászka Ottokár jelöltsége a kalocsei érseki székre. A püspökkinevezések gyakorlatának próbája a király nélküli királyságban vatikáni levéltári források alapján*, *Prohászka-tanulmányok 2015–2017* (szerk. Mózessy Gergely), Székesfehérvár 2017, 320–355.
- TÓTH KRISZTINA: *Trianon egyházkormányzati következményei* (online elérhető: <https://kerdemtudasbazis.hu/19742-2/>).
- TÓTH KRISZTINA: *Vatikáni források a nagyváradi és szegedi székeskáptalan 20. századi történetéhez. (Glattfelder Gyula 1923–1924. évi beadványai a Szentszékhez)*, *Lymbus* 17 (2019) 631–653.
- TÓTH KRISZTINA–TUSOR PÉTER: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)* (Collectanea Vaticana Hungariae I/14), Budapest–Róma 2016.
- TUSOR PÉTER–TÓTH KRISZTINA: *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*, Magyarország és a római Szentszék. Források és távlatok. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (szerk. Tusor Péter; CVH I/8), Budapest 2012, 203–252.
- VÉGHSEŐ TAMÁS: *Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között*, Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015 (szerk. Fejérdy András), Budapest–Róma 2015, 147–172.
- VÉGHSEŐ TAMÁS: *Hajdúdorog 1868–Hajdúdorog 1912*, Hajdúdorog, 1868–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez (Collectanea Athanasiana I. Studia 10; szerk. Véghseő Tamás), Nyíregyháza 2019, 55–73.
- VÍZI LÁSZLÓ TAMÁS: *A trianoni békeszerződés magyar aláírói: Dr. Benárd Ágost és Dracsbe-Lázár Alfréd*, *Közép-európai arcképcsarnok. 20. század* (szerk. Lukács István–Majoros István), Budapest 2018, 405–420.

THE APOSTOLIC SEE AND THE CONSEQUENCES
OF THE TREATY OF TRIANON
IN THE CHURCH ADMINISTRATION

The volume was prepared to commemorate worthily the centenary of the Treaty of Trianon that ended the First World War for Hungary and was signed in the Grand Trianon Palace in Versailles on the 4th June 1920. This tragic event of the Hungarian history had long term effects also on the Catholic church organization. Namely, twelve dioceses became divided by the new borders, thirteen got completely or except for one parish abroad – if we add to the numbers also the church province of Zagreb –, and only four remained entirely within the Hungarian Kingdom.

The Apostolic See assured János Csernoch, the primate of Hungary, who visited Rome in July 1920, that no negotiations would start as regards the new circumscription of the dioceses following the borders until a six month period would pass after the ratification of the treaty and no decision would be made unless all the interested parties were heard. In the dioceses that got entirely abroad, either new bishops were appointed instead of the expelled and resigned ones or the former bishops continued to administer their dioceses until their death. At the same time, on the head of those dioceses that became divided between two or three countries the Holy See often appointed apostolic administrators that meant a temporary solution. It happened not to fuel Hungarian hopes that the borders might not be definitive, but to foster the general interests of the Catholic Church, ensure the satisfactory management of the assets, and to serve the spiritual good of the faithful.

Had the Holy See drawn the borders of the dioceses according to the frontiers shortly after the Treaty of Trianon was signed, it would have risked the pastoral care and the sequestration of the assets of those territories

that extended beyond the borders and did not have enough dotation to be arranged in an independent diocese. Besides, it would have taken the risk of losing the benevolence towards the Catholic Church of the party – the given state – that felt offended by the measures. Their positive attitude was particularly important, because at the beginning of the 1920s there weren't valid agreements between the successor states and the Catholic Church. Since the number of those dioceses that were not affected by the treaty was minimal, a common arrangement along the borders would have required the complete transformation of the church structure that could not be accomplished overnight. As practice shows, negotiations with a country could take more than ten years and even then might not lead to a satisfactory solution for all the concerned parties.

The successor states intended to have a say not only in the appointment of bishops, but also those of the apostolic administrators of the rump dioceses, though they did not have any legal basis or former legal custom to it. Naturally, the Holy See could ask them out of politeness or ecclesiastical interest whether they had any political objection against the candidate and it occurred that the governments expressed their displeasure against one or two nominees whom they considered inappropriate from political reasons. Moreover, the withdrawal of the enemy troops was delayed: Serbian troops kept under occupation the southern counties of Hungary from November 1918 and these territories remained under their control until August 1921. In addition, the border-determining committees continued their work until 1925. As the example of Sopron and some surrounding settlements show, which decided about their belonging on a referendum in 1921, if the Holy See had decided to arrange the borders of the dioceses according to the political frontiers immediately after the treaty, it could have occurred that they would have had to rearrange them in a short time. This explains the waiting, the delay in the new diocesan border demarcation and the talks with the governments.

The present study reveals primarily with the help of sources from the Vatican Archives the background of the decisions of the Holy See regarding the church governance of the dioceses that got entirely abroad and the rump dioceses examining them one after another, and enriches with new details the existing literature.